

NIJEMCI NA VLASTELINSTVU ĐAKOVAČKE BISKUPIJE DO 1848./49. GODINE

Vladimir GEIGER, Zagreb

Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka krajem 17. stoljeća i obnove sela i vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije, novo naseljavanje i izgradnja Đakova odvijala se uz mnogo teškoća. I razvoj okolnih sela na vlastelinstvu biskupije slijedio je postojeće demografske i gospodarske prilike. Na osnovu arhivskog gradiva i literature, rad prikazuje naseljavanje, život i ulogu Nijemaca na vlastelinstvu bosansko-đakovačke biskupije tijekom 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća. Uz prikaz značaja pojedinih biskupa u životu i razvoju Đakova i vlastelinstva biskupije, napose je ukazano na demografska, gospodarska, jezična, kulturna, vjerska i druga kretanja i promjene povezana uz ostalo i naseljavanjem Nijemaca katolika, pretežito obrtnika i zemljoradnika.

Vlastelinstvo đakovačke biskupije tijekom 18. stoljeća

Nakon oslobođenja od Turaka, krajem 17. stoljeća, Slavonija postaje granično područje Habsburške monarhije prema Osmanskom carstvu. Kao zasebna cjelina/pokrajina osnovana je u graničnom području Vojna krajina (Granica) kojom je, prema naročitom vojnom sustavu, upravljalo Dvorsko ratno vijeće u Beču. U civilnom dijelu Slavonije (Provincijal, Paorija) zemljišni posjed većinom prelazi u vlasništvo stranih velikaša. Posljedice protuturskih ratovanja između Drave i Save bile su katastrofalne. Smirivanjem prilika i prestankom rata u Slavoniji, život se sporo vraćao u napuštena sela i naselja. Đakovo i okolica, oslobođeni od Turaka 1687. godine kao bivši posjed bosanskih biskupa potpadaju ponovno pod crkvenu upravu. To će u mnogome odrediti i đakovačku / đakovštinsku povijest. Naime, razvoj postturskog Đakova i Đakovštine najuže je povezan s obnovom sijela i vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije (Dominium Episcopale Diakovar).¹

¹ Opširnije: T. SMIČIKLAS, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II, JAZU, Zagreb, 1891., str. 32–33; I. MAŽURAN, *Izveštaj Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Građa za historiju Osijeka i Slavonije, knj. 7, Sveučilište u Osijeku i Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1989., str. 15; M. SRAKIĆ, »Ponovna uspostava i uređenje Vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije« (Prema dokumentima Dijecezanskog arhiva u Đakovu), *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1991., str. 153–154. O stanju žiteljstva na području Đakovštine

Prvi bosanski biskup, koji je nakon protjerivanja Turaka uživao đakovački posjed, bio je Nikola Ogramić Olovčić (1669.–1701.). Car Leopold I. potvrdio je đakovački posjed 1704. godine bosanskom ili đakovačkom biskupu Đuri Patačiću od Zajezde (1703.–1716.), što je 1717. godine ponovno potvrdio car Karlo VI. biskupu Petru Bakiću (1716.–1749.).²

Novo naseljavanje i izgradnja Đakova odvijali su se uz mnogo teškoća i neprilika te prilično sporo. Prva carska statistika Đakova iz 1688. godine navodi 13 naseljenih kuća u mjestu.³ Prvi potpuni popis iz 1702. godine u Đakovu navodi 106 kućevlasnika, 500 do 600 žitelja Hrvata katolika.⁴ Karakteristično je da se Đakovo tijekom prve polovice 18. stoljeća, a niti do njegova kraja nije značajnije proširilo. Popis đakovačkog veleposjeda iz 1757./1758. godine u Đakovu navodi 172 domaćinstva (95 sesionalaca i 77 inkvilina).⁵ Krajem 18. stoljeća dolazi do nove demografske i gospodarske stagnacije Đakova.⁶

I razvoj okolnih sela slijedio je postojeće demografske i gospodarske prilike. Poneka sela su i nazadovala u odnosu na tursko razdoblje. Sva đakovštinska sela razvijala su se prilično sporo. Kroz čitavo razdoblje vlastelinske uprave u selima nije bilo značajnijih seoba i promjena. Pokreti stanovništva su postojali, ali su se odvijali među srodnim narodom. Doseljavanja su bila najčešća iza prve faze postturske stabilizacije (od 1730. do 1750. godine), a kasnije su se seobe smanjivale i do sredine 19. stoljeća u selima nije bilo značajnijih promjena.⁷

Vrhovnu upravu nad vlastelinstvom imao je biskup kao zemaljski vladar koji je u skladu s državnim i crkvenim zakonima izdavao odredbe i pravila.⁸ Izravno je bio podvrgnut beč-

potkraj osmanske vladavine i nakon uključivanja u sastav Habsburške monarhije, usp. S. PAVIČIĆ, »Slavonija u svojem naselnom razvitku od trinaestog stoljeća do danas«, *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 1970., str. 200–203.

² Opširnije: J. BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske Baranjske, Vukovske i Srijemske te Kr. i Slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek, 1910., str. 355; M. SRAKIĆ, »Ponovna uspostava i uređenje Vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije«, str. 153–159.

³ T. SMIČIKLAS, *Nav. dj.*, str. 32; M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština. Prilog poznavanju naselja i naseljavanja, *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, Centar za znanstveni rad JAZU Vinkovci, Zagreb, 1976., str. 177.

⁴ J. BÖSENDORFER, *Nav. dj.*, str. 357; S. PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Djela JAZU, knj. 47, Zagreb, 1953., str. 257; I. MAŽURAN, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*, Građa za historiju Osijeka i Slavonije, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1966., str. 93–136; T. SMIČIKLAS, *Nav. dj.*, str. 85–87 i 308.; M. SRAKIĆ, »Ponovna uspostava i uređenje Vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije«, str. 153.

⁵ Usp. Dijecezanski arhiv Đakovo, Opus Dimensionis Terrarum Totius Dominij Episcopalis Deakovar 1758.; S. SRŠAN, »Popis đakovačkog veleposjeda 1757. godine«, *Đakovački vezovi. Jubilarna revija 1967.–1991.*, Đakovo, 1991., str. 70–71, 77.

⁶ Usp. M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 178–184.

⁷ Opširnije: M. MARKOVIĆ, »Selo Tomašanci kraj Đakova. Prilog poznavanju naseljavanja i narodne starine«, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 47, JAZU, Zagreb, 1977., str. 15–16 i 129; M. MARKOVIĆ, »Selo Gorjani kraj Đakova. Razvoj naselja i kretanje stanovništva (Društvenogeografska promatranja)«, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 46, JAZU, Zagreb, 1975., str. 159; M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 282–284.

⁸ Opširnije: T. SMIČIKLAS, *Nav. dj.*, str. 32.; M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 177–178; M. SRAKIĆ, »Ponovna uspostava i uređenje Vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije«, str. 155–158; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštini«, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 3, Đakovo, 1985., str. 37–38.

kom Dvoru, no ta je vlast znatno smanjena uspostavom županija, a napose nakon uvođenja terezijanskog urbara u Slavoniji.⁹

Biskup Petar Bakić¹⁰ proveo je opsežniju reorganizaciju vlastelinstva. Gospodarsko uređenje nastavio je biskup Josip Antun Čolnić¹¹ i za to vrijeme vlastelinstvu dao moderan izgled. Njegov nasljednik, biskup Matej Franjo Krtica,¹² nastavio je uređenje vlastelinstva. Gospodarski napredak napose dolazi do izražaja za narednih biskupa, tijekom prve polovice 19. stoljeća (Antun Mandić, Emerik Raffay, Pavao Sučić, Josip Kuković).¹³

Slavonija je nakon turskog protjerivanja bila polupusta. Uza sav priljev domaćih i stranih doseljenika, još krajem 18. stoljeća bila je slabo naseljena.¹⁴ Gospodarstvo i život na selu nakon izгона Turaka bili su na niskom stupnju. Još na početku druge polovice 18. stoljeća život slavonskog sela bio je, kako ga je opisao Reljković u »Satiru«, daleko zaostao za životom što ga je on imao prilike vidjeti u njemačkim zemljama.¹⁵

Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka, kulturne prilike vrlo su teške. Nepismenost je bila velika, škola nije bilo. U potpunoj zaostalosti, kulturni razvoj Đakova i Đakovštine,

⁹ Odnosi vlastelinstva prema kmetovima regulirani su Urbarom Marije Terezije koji je stupio na snagu 15. ožujka 1756. godine. Biskup je od tada svoju vlast po selima obavljao preko plaćenih nadglednika (španova). Lokalnu upravnu vlast po selima nastavljaju voditi seoski knezovi. Njih su svake godine birali domaći ljudi među sobom, a biskup ih je samo potvrđivao. Dužnost knezova sastojala se u prijenosu svih naredaba od strane vlastelinstva na kmetove. Seoski knezovi imali su i određenu redarstvenu vlast u selu, pa su u slučaju potrebe bili dužni uredovati u korist vlastelina. Zbog svoga rada bili su oslobođeni svih vlastelinskih obveza. S terezijanskim Urbarom odnosi između vlastelina i njegovih kmetova bijahu regulirani nizom dodatnih uredbi. Usp. M. VEŽIĆ, *Urbar hrvatsko-slavonski*, Zagreb, 1882.

¹⁰ Petar Bakić (Split, 1670. – Križovljan, 1749.), bosansko-đakovački biskup. Nakon završene teologije, od 1694. godine misionar u Slavoniji i južnoj Ugarskoj. Godine 1697. imenovan tumačem »ilirskog« jezika na bečkom dvoru, 1709. srijemski, a 1716. bosansko-đakovački biskup. Zauzimao se za crkveno jedinstvo. Zaslužan za razvoj vlastelinstva biskupije. Nastavio izgradnju katedrale u Đakovu, uništene u ranijim turskim provalama.

¹¹ Josip Antun Čolnić (Vivodina, 1699. – Đakovo, 1773.), bosansko-đakovački biskup. Imenovan biskupom 1751. godine. Sagradio biskupsku rezidenciju, opremio katedralu, osnovao nove župe i izgradio nekoliko crkava te proveo naredbu da se u župama vode matice. Utemeljio prvu pučku školu u Đakovu i pomogao osnivanje gimnazije u Osijeku. Od 1753. godine veliki župan požeške županije.

¹² Matej Franjo Krtica (Rijeka, 1726. – Đakovo, 1805.) Teološke studije završio u Beču gdje je doktorirao teologiju. Na preporuku poznatog bečkog teologa P. Gazzanige pečujski biskup G. Klimo imenuje ga profesorom dogmatike u novootvorenom sjemeništu u Pečuhu. Ondje predaje razne traktate od 1753. do 1773. Te godine postaje prvim biskupom nedavno sjedinjenih biskupija bosanske i srijemske. U toj službi ostaje do smrti.

¹³ Opširnije: M. SRAKIĆ, »Ponovna uspostava i uređenje Vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije«, str. 153–159.

¹⁴ J. ADAMČEK, »Ekonomsko društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću«, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 1981., str. 67; M. ŠENOA, »Doseljivanje tuđinaca u Srijem«, JAZU, *Rad 201*, Zagreb, 1914., str. 3; J. BÖSENDORFER, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, JAZU, Zagreb, 1950., str. 67; T. MATIĆ, »Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj osamnaestog vijeka«, JAZU, *Rad 324*, Zagreb, 1962., str. 38–39; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 35–37; F. W. TAUBE, *Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogtum Syrmien*, Bd. I, Leipzig, 1777., str. 57–58.

¹⁵ T. MATIĆ, *Nav. dj.*, str. 38–39.

kao i Slavonije u cijelosti, vrlo je polagan i postupan. Više od pola stoljeća nakon oslobođenja od Turaka i uspostave nove vlasti, u Đakovu nije bilo pučke škole. Tek biskup Josip Antun Čolnić osniva krajem 1751. godine prvu javnu školu u Đakovu.¹⁶ To je ujedno jedina javna škola u Đakovštini, ne samo tada, nego i u nekoliko idućih desetljeća.

Stanovništvo Đakova i okolice tijekom 18. stoljeća općenito je vrlo siromašno. U Đakovštini, kao i u cijeloj Slavoniji, prevladavala je prirodna privreda. Iako je Đakovo imalo značaj upravnog i gospodarskog središta, malobrojni obrtnici (i trgovci) koji u to vrijeme počinju obavljati svoju djelatnost, teško se svojim radom mogu uzdržavati. Pretežito zemljoradničko stanovništvo Đakova i okolnih sela samo je sebi izrađivalo odjeću, obuću i druge potrepštine, a relativno skupe obrtničke proizvode rijetko je kupovalo. Zbog toga i svi tadašnji đakovački obrtnici (kovači, lončari, kolari, remenari, potkivači, kočijaši, ...), ujedno su i zemljoradnici. Takvo siromaštvo ogledalo se i u vanjskom izgledu mjesta.¹⁷

Granice vlastelinstva đakovačke biskupije mijenjale su se u poslijeturskom razdoblju, a od druge polovice 18. i početkom 19. stoljeća uglavnom se podudaraju s granicama na zapadu omeđenima istočnim ograncima Dilja i Krndije, na sjeveru rijekom Vukom, na jugu i istoku rijekama Biđom i Bosutom.¹⁸ Uz Đakovo – sjedište biskupije, Vlastelinstvo je obuhvaćalo sela: Bračevce, Borojevce, Borovik, Breznicu, Budrovce, Bučje, Čenkovo, Dragotin, Drenje, Đurđance, Forkuševce, Gorjane, Gašince, Hrkanovce, Ivanovce, Kešince, Kondrić, Kućance, Lapovce, Levanjsku Varoš, Majar, Milince, Mrzović, Musić, Nabrđe Veliko i Malo, Paljevine, Paučje, Perkovce Nove, Piškorevce, Podgorje, Potnjane, Preslatince, Pridvorje, Punitovce, Ratkov Dol, Satnicu, Selce, Semeljce, Slatinik, Slobodnu Vlast, Svetoblažje, Široko Polje, Tomašance, Trnavu, Viškovce, Vrbicu, Vučevce i Vuku.¹⁹ Tijekom 18. i 19. stoljeća na đakovačkom vlastelinstvu naseljavanjem su nastala i neka nova naselja.²⁰

Nijemci u Đakovu u 18. stoljeću

Tijekom 18. stoljeća Nijemce i ostale strance u Slavoniju su gotovo isključivo naseljavali feudalci na svoje posjede, napose u vrijeme carice Marije Terezije i cara Josipa II. Nijemci, uglavnom obrtnici, naseljavaju se u gradove, a u manjem broju kao zemljoradnici u sela. Znatnije naseljavanje Nijemaca u Slavoniju nastupit će tek od početka 19. stoljeća

¹⁶ M. SRAKIĆ, »Ponovna uspostava i uređenje Vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije«, str. 157.

¹⁷ M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 183; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 38.

¹⁸ Promjene administrativnih granica đakovačkog vlastelinstva, kasnije kotara Đakovo odnosno Đakovštine, usp. M. SRAKIĆ, »Ponovna uspostava i uređenje Vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije«, str. 151–163; A. LUTZ, *Karten zur Verwaltungsgeschichte des einstigen Slawonien (1684–1936)*, Selbstverlag, Graz, 1937.

¹⁹ Odlukom carice i kraljice Marije Terezije, đakovačkom vlastelinstvu oduzeto je prilikom razgraničenja (reinkorporacije) 1745. godine sedam sela za Vojnu krajinu (Granicu): Mikanovci, Čajkovci, Strizivojna, Vrpolje, Andrijevc, Perkovci i Topolje. Usp. M. LANDEKA, T. ŠALIĆ, »Vojna Krajina u današnjoj istočnoj Slavoniji u 18. stoljeću«, *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1991., str. 140.

²⁰ Usp. M. CEPELIĆ, M. PAVIĆ, *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski*, Zagreb, 1900.–1904.¹, Đakovo, 1994.², str. 848 (bilj. 1), 952; M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 282–284.

doseljenicima iz njemačkih zemalja i ranije koloniziranih područja Bačke, Banata, Baranje i Srijema.²¹

Tijekom 18. stoljeća u Đakovu su, izuzev austrijske vojne posade te ponekog stranca u prolazu, živjeli gotovo isključivo domaći Hrvati katolici. Otkada su se Turci povukli, 1687. godine, u Đakovu je bila stacionirana austrijska vojna posada od trideset vojnika Nijemaca, na čelu s lajtnantom (poručnikom), koja je bila smještena u drvenoj kući u utvrdi.²² Tek tridesetih godina 18. stoljeća otpočela je gradnja vojarne (u ono vrijeme izvan naselja, uz desnu stranu puta prema Osijeku, odnosno, prema tadašnjoj šumi Dračica) koja je dovršena tek krajem 18. stoljeća, oko 1778. godine.²³

U to vrijeme profesionalni vojnici okupljeni prvenstveno iz austrijskih i njemačkih pokrajina, a zatim i ostalih zapadnoeuropskih zemalja, dolaze zajedno sa članovima obitelji, pa i bližim srodnicima. Uz njih u pravilu dolaze i potrebni obrtnici, upravni činovnici i časničko-zapovjedni kadar. Budući da je ishod ratova s Turcima već bio odlučan i poznat, u Đakovu ostaju godinama kao stalna vojna posada i postupno se privikavaju na nov način života. Postaju i sve nepokretljiviji, pogotovo oni koji su u sastavu vojne komore obavljali obrtničke i slične poslove ili im je rok službe istjecao. Usporedno s time i sama mogućnost lakšeg života i stjecanja nekretnina bila je za njih privlačna. Oni koji napuštaju vojsku (isluženi i otpušteni vojnici), svoju budućnost ostvaruju u građanskim zanimanjima – postaju obrtnici, posjednici i poljoprivrednici i tako ostaju trajno naseljeni.²⁴

Nijemci su prema nekim podacima i ranije, sporadično, ulazili u Đakovo, zadržavajući se kraće ili duže vrijeme.²⁵ Prema E. Böhmu, stara đakovačka porodica Kirchmayer potječe iz Tirola, a u Đakovo se naselila nakon protjerivanja Turaka i ondje dobila svoj posjed.²⁶

Godine 1738. spominje se Georg Schenk, kovački majstor iz Đakova, očito Nijemac.²⁷ Upravitelj (prefekt) vlastelinstva u vrijeme biskupa Bakića bio je četrdesetih godina 18. stoljeća izvjesni Franjo Klein.²⁸

²¹ O naseljavanju Nijemaca tijekom 19. stoljeća u Slavoniju, opširnije: J. LAKATOŠ, *Narodna statistika*, Vlastita naklada, Zagreb, 1914., str. 24–25; V. OBERKERSCH, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien und Kroatien bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. Ein Beitrag zur Geschichte der Donauschwaben*, Selbstverlag, Stuttgart, 1972., str. 16–19.; ISTI, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, Donauschwäbische Kulturstiftung, Stuttgart, 1989., str. 12–15., i tamo navedena literatura.

²² J. BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske povijesti*, str. 357; M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 179.

²³ Opširnije: Ž. LEKŠIĆ, »Terezijanska kasarna u Đakovu«, *Đakovački vezovi – Prigodna revija* 1990., Đakovo, 1990., str. 38–39; V. GEIGER, »Nijemci u Đakovu u 18. stoljeću«, *Đakovački glasnik*, god. IV, br. 73, Đakovo, 20. studeni 1997., str. 15.

²⁴ Opširnije: I. MAŽURAN, *Najstariji zapisnik općine Osijek-Tvrda (1705–1746). Uvod u historiju Osijeka XVIII st.*, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1965., str. 27; ISTI, *Stanovništvo Osijeka, 1693–1703. Liber baptizatorum, copulatorum et mortuorum Essekini ab anno 1693. usque ad 1703.*, Historijski arhiv u Osijeku, Građa za historiju Osijeka i Slavonije, knj. 5, Osijek, 1974., str. 23.

²⁵ Usp. V. GEIGER, »Nijemci u Đakovu u 18. stoljeću«, str. 15.

²⁶ E. BÖHM, Das Deutschtum und seine kulturgeographische Leistung in den vier slawonischen Bezirken: Diakowar, Poscheg, Neu-Gradischka, Brod, *Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien. Landes und Volkskunde, Deutsche Schriften zur Landes- und Volksforschung*, Band 12, Hirzel, Leipzig, 1942., str. 301 i 302.

²⁷ I. MAŽURAN, *Rješenja Zemaljske uprave za Slavoniju 1738–1742.*, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek 1970., str. 232.

²⁸ M. SRAKIĆ, »Ponovna uspostava i uređenje Vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije«, str. 158.

Zbog nagomilanih i nesređenih odnosa na relaciji vlastelin–kmet i obratno, Marija Terezi-ja izdala je 1756. godine »Slavonski urbar«. Njime je određen minimum kmetova posjeda i maksimum tereta (podavanja). U skladu s Urbarom odredio je đakovački biskup Antun Čolnić, koji je ujedno bio veliki župan Požeške županije, da se popišu nosioci domaćinstava, njihova zemljišta i zaduženja u novcu i raboti. Popis iz 1757./1758. značajan je ne samo za gospodarsku povijest već i za demografiju i onomastiku u Đakovštini. Većina tadašnjih rodova i danas čini okosnicu u tim selima. Po prezimenima se vidi i velik broj doseljenika jer je Slavonija poslije Turaka bila pusta. Zanimljivo je da je upravo tada, pa sve do kraja 18. i početka 19. stoljeća, Đakovština područje koje je imalo najmanji broj neslavenskih prezimena, napose njemačkih, što u drugim susjednim krajevima Slavonije nije slučaj.²⁹

U vlastelinskom popisu stanovnika Đakova 1757./1758. godine³⁰ kao inkvilini (novoselci, stanari) u vrijeme biskupa Josipa Antuna Čolnića spominju se, među ostalima, osobe njemačkog imena Hočnik Štajner, Ivan Tišler (Tišljar) i Filo Tellar.³¹

U Kronikama osječkog franjevačkog samostana, među zapisima iz 1773. godine, bilješka je i o trima pjevačima, dvama violinistima i orguljašu (to bi mogao biti Cecilijan Öckll) koji su bili upućeni u Đakovo radi potreba popunjavanja crkvenog glazbenog ansambla za pontifikalnu misu.³²

Krajem 18. stoljeća u Đakovu se spominju i svećenici Nijemci. Godine 1781. aktuarom biskupske kancelarije u Đakovu postao je Ivan Rudolf, rodом iz biskupije Würzburg, od 1780. vojni svećenik u brodskoj tvrđi. Franjevac, O. Fidelis (Meinrad) Werner, rodом iz Švapske, od 1785. godine kapelan te potom župnik u Zemunu, Golubincima i Petrovaradinu, dolazi u đakovački samostan gdje je i umro 1793. godine.³³

U matičnoj knjizi rođenih, odnosno krštenih, župe đakovačke za razdoblje od 1776. do 1814. godine³⁴ upisano je u razdoblju prije biskupa Mandića, kojega nepodijeljeno svi smatraju organizatorom i inicijatorom naseljavanja Nijemaca u Đakovo (i Đakovštinu), među ostalima i niz stranih (nehrvatskih), pa i njemačkih prezimena: Antony, Asperger, Ebert, Fait, Fidler, Firstinger, Glaisner, Glajgler, Handler, Hartman, Hepp, Holtin, Jecqveber, Klauser, Koffler, Kriber, Laudенbach, Lebenburst (Lebenwurst), Libert, Long, Longmajer, Majsner, Meyrs, Miller, Milner, Mor, Nigrini, Reichard, Reisinger, Rajdler, Rajnorth, Scheller, Shefer, Spindler, Staibler, Stofil, Streml, Vainer, Verflar, Weber.³⁵

²⁹ Usp. S. SRŠAN, *Nav. dj.*, str. 69; V. GEIGER, »Nijemci u Đakovu u 18. stoljeću«, str. 15.

³⁰ Dijecezanski arhiv Đakovo, Opus Dimensionis Terrarum Totius Dominij Episcopalis Deakovar 1758.

³¹ Prema: M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 182; S. SRŠAN, *Nav. dj.*, str. 70; V. GEIGER, »Nijemci u Đakovu u 18. stoljeću«, str. 15.

³² Usp. E. STIPČEVIĆ, *Glazba iz arhiva. Studije i zapisi o staroj hrvatskoj glazbi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 149–150; V. GEIGER, »Nijemci u Đakovu u 18. stoljeću«, str. 15.

³³ E. GAŠIĆ, »Svećenici Nijemci u našim biskupijama«, *Hrvatska obnova*, god. I (XXII), br. 13 (27), Đakovo, 10. kolovoza 1941., str. 5; V. GEIGER, »Nijemci u Đakovu u 18. stoljeću«, str. 15.

³⁴ Usp. Rkt. Župni ured Đakovo, Liber Baptisatorum Parochiae Diakovensis ab anno 1776. usque ad annum 1814.

³⁵ Usp. Ž. LEKŠIĆ, »Strani doseljenici u Đakovu prije biskupa Mandića (1806.–1815.)«, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice /VDG Jahrbuch 1996*, Njemačka narodnosna zajednica/Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, 1996., str. 79–83; V. GEIGER, »Nijemci u Đakovu u 18. stoljeću«, str. 15.

Prema matičnim knjigama župe đakovačke, u Đakovu su do 1806. godine rođena i krštena sljedeća djeca njemačkog prezimena: Josip (1780.), dijete Venceslava i Helene Antony; Ivan (1780.), Margareta (1784.), Margareta (1787.) i Josip (1791.), djeca Ivana i Marije Asperger; Marija (1806.), dijete Ivana i Julijane Asperger; Josip (1794.), dijete Ivana i Josipe Ebert; Katarina (1805.), dijete Jakoba i Josipe Fait; Ivan (1800.) i Kristijan (1802.), djeca Kristijana i Elizabete Fidler; Josipa (1788.), dijete Julijane Firstinger; Pavao (1783.), dijete Josipa i Magdalene Glaisner; Regina (1785.), dijete Jakoba i Marijane Glajgler; Petar (1776.), Stjepan (1778.), Ana (1780.) i Mihael (1784.), djeca Matije i Eve Handler; Ivan (1779.) i Kristijan Antun (1781.), djeca Antuna i Magdalene Hartman; Franjo (1781.) i Franjo (1782.), djeca Josipa i Barbare Hepp; Ivan (1783.), dijete Barbare Holtin iz Austrije; Magdalena (1781.), dijete Karla i Barbare Jeceqveber; Petar (1785.), dijete Josipa i Magdalene Krauser; Andrija (1781.), Ana Franjka (1783.) i Matija (1785.), djeca Franje i Eve Koffler; Đuro (1779.), dijete Đure i Valpurgje Kriber; Ana (1802.), dijete Ivana i Eve Laudenbach; Matija (1780.), Barbara (1782.) i Đuro (1784.), djeca Volfganga i Elizabete Lebenburst (Lebenwurst); Matija (1791.), dijete Josipa i Marije Long, Ivan Batista (1778.), Matija (1781.) i Antun (1790.) djeca Ivana i Magdalene Longmajer; Đuro (1783.) i Josip (1785.), djeca Ivana i Helene Longmajer; Rosina Josipa (1777.), dijete Antuna i Karoline Majsner; Terezija Ivana (1778.) i Ana Klara (1782.), djeca vlastelinskog geometra Kristijana i Ivane Meyrs; Josip (1783.), dijete Ivana i Magdalene Miller; Elizabeta (1786.), dijete Đure i Magdalene Miller; Josip (1780.) i Ana (1781.), djeca Đure i Magdalene Milner; Katarina (1781.) i Marija (1786.), djeca biskupskog kočijaša Venceslava i Regine Mor; Ruža (1792.), dijete Venceslava i Helene Mor; Ana (1779.), dijete vlastelinskog špana Stjepana i Katarine Nigrini; Đuro (1804.), dijete Ivana i Katarine Reichard; Antun (1806.), dijete Tome i Franjke Reisinger doseljenika iz Apatina; Marija (1777.), dijete Ivana i Helene Rajdler; Terezija (1779.), dijete Ivana i Magdalene Rajnorth; Adam (1795.), dijete Josipa i Elizabete Scheller; Josip (1790.), dijete Ivana i Ivane Schefer; Eva (1793.), dijete Stjepana i Ane Spindler; Katarina (1776.), Eva (1776.), Elizabeta (1773.), Stjepan (1780.) i Josip (1784.), djeca Đure i Katarine Staibler; Franjo (1786.), Đuro (1788.) i Katarina (1790.), djeca Đure i Elizabete Staibler; Barbara (1783.), dijete Ivana i Anamarije Stofil; Jakob (1801.), dijete Đure i Elizabete Stremli; Terezija (1800.), Barbara (1801.) i Kristina (1804.), djeca Pave i Katarine Vainer; Marija (1804.) i Ana (1806.), djeca Josipa i Ane Verflar; Eva (1776.), dijete Leopolda i Katarine Weber.³⁶

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća dolazi do nove stagnacije Đakova i Đakovštine. Tih godina učestale su epidemije zaraznih bolesti koje prorjeđuju stanovništvo.³⁷ Usto je nastupila i opća gospodarska kriza koja najviše pogađa male zemljoposjednike.³⁸

³⁶ Rkt. Župni ured Đakova, Liber Baptisatorum Parochiae Diakovensis ab anno 1776. usque ad annum 1814. Usp. Ž. LEKŠIĆ, »Strani doseljenici u Đakovu prije biskupa Mandića (1806.–1815.)«, str. 79–83.

³⁷ Usp. M. CEPELIĆ, *Đakovačka groblja. Mile uspomene na drage naše pokojnike*, Biskupijska tiskara, Đakovo, 1916., str. 37–38; M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 183–184; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 38. U spisima druge polovice 18. stoljeća najčešće se u Slavoniji spominju epidemije kuge, malarije, groznice, tifus, disenterija, variola, morbili, spolne bolesti, reumatizam i slična stanja. Dovoljan je uvid u matične knjige umrlih da zaključimo kako je romantična predodžba o nekad zdravom i dugovječnom Slavoncu neodrživa. Usp. B. BELICZA, »Zdravstvo i zdravstvene prilike Slavonije u 18. stoljeću«, *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, Zbornik, sv. 1, str. 293–304.

³⁸ Opširnije: M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 183–184; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 38.

Biskup Antun Mandić (1806.–1815.) i naseljavanje Nijemaca na vlastelinstvo đakovačke biskupije

Iako su biskupi 18. stoljeća učinili dosta za napredak Đakova, biskupije i vlastelinstva, ipak je Đakovo početkom 19. stoljeća više sličilo selu nego biskupskom sjedištu.³⁹

Županijska statistika Đakova iz 1803. godine bilježi 88 naseljenih domova s 1230 stanovnika.⁴⁰ Nejasno je zašto među popisanim glavarima kuća nema Nijemaca i drugih stranaca. Najvjerojatnije je bila riječ o novoselcima (stanarima) i neposjednicima kuća.

Nakon smrti biskupa Mateja Krtice bosansko-srijemskim biskupom imenovan je, 1806. godine, zagrebački preposit i prior vranski Antun Mandić.⁴¹ U to je vrijeme Mandić vrlo dobro poznat u javnom životu Hrvatske i Slavonije, kao pisac, nadzornik narodnih škola, reformator školstva i podupiratelj hrvatskih književnika. Antun Mandić spada u red onih ličnosti koje su svojom djelatnošću utjecale na tijek zbivanja u crkvenom, kulturno-prosvjetnom, gospodarskom, pa i političkom životu u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća.

³⁹ Izgled Đakova s kraja 18. i početka 19. stoljeća, poznat je s veduta cehovskih isprava (diploma) đakovačkih obrtnika. Usp. K. STOPP, *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Beschreibender Katalog der Arbeitstestate Wandernder Handwerksgelesen*, Band 8, Teil II, Stuttgart, 1985., str. 18–19.

⁴⁰ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA), Virovitička županija, Conscr. vol 804, An. 1803 et 1804. Među popisanim nema njemačkih prezimena te M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 184, bez uvida u matice eksplicite tvrdi »Na početku 19. stoljeća živjeli su u Đakovu isključivo naši domaći ljudi«.

⁴¹ Antun Mandić (Slavonska Požega, 1740. – Đakovo, 1815.), biskup bosansko-srijemski. Nakon studija u Zagrebu, Beču i Bologni, od 1763. svećenik. Uz brojne crkvene službe (zagrebački preposit, prior vranski i dr.) dugi niz godina obavlja i svjetovne službe (nadzornik narodnih škola, reformator školstva ...). Od 1806. biskup u Đakovu, utemeljio biskupijsko sjemenište (1806.) sa studijem teologije i filozofije. Intenzivno radio na privrednom i kulturnom oporavku i napretku Đakova i biskupije. O biskupu Mandiću: A. PHILIPPOVICH OD HENDELTHALA, *Život velikoga biskupa, privelikoga domorodca i najvechega priatelja nashoga Antuna Mandicha. Ispisan po Radoslavu od Panonie Savske*, u Pecsuhu kod Stipana Knexevicha 1823.; K. PAVICH, *Pokopno govorenje, koje o sprovodu Priuzvishenoga, Prisvitloga i Pripishtovanoga Gospodina Antuna Mandicha biskupa Diakovackoga u stolnoj cerkvi diakovackoj s. Petra Apostola na dan jedanaesti miseca oxujka, godine 1815. obderxavanomu, reche Karla Pavich*, U Ossiku, Slovima Bashtinikah Divaltovih 1816.; N. ANDRIĆ, »Prigodni spisi o Strossmayerovim prethodnicima«, *Spomen-cviece iz Hrvatskih i Slovenskih dubrava*, Matica hrvatska, Zagreb 1900., str. 169–189; »Mandić pl. Antun«, *Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb, 1925., str. 171–172; /S. BÄUERLEIN/, *Biskup Antun Mandić, Vjesnik Đakovačke biskupije*, br. 9, Đakovo 1956., str. 153–157; M. PAVIĆ, *Biskupijsko sjemenište u Djakovu 1806.–1906.*, Tisak bisk. tiskare u Djakovu, 1911., str. 53–119.; /M. CEPELIĆ, M. PAVIĆ/, *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-djakovački i sriemski*, str. 10–16 (pogl. 2. Antun Mandić 1806–1815.); K. PAVIĆ, »Značenje biskupa Antuna Mandića za razvoj Đakova«, *Đakovački list*, br. 1061, Đakovo, 2. srpnja 1988., str. 8; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovštinu i biskup Mandić«, *Slavonski narodni kalendar 1991.*, Đakovo, 1990., str. 151–154; ISTI, »Biskup Antun Mandić (1806.–1815.) i naseljavanje Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 1995*, Zagreb, 1995., str. 25–33; M. SRAKIĆ, »Antun Mandić, biskup, realizator školskih reformi u Hrvatskoj«, *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1985., str. 87–97; Z. VINCE, »Antun Mandić kao kulturni i prosvjetni radnik«, *Diacovensia. Teološki prilozi*, god. IV, br. 1, Teologija u Đakovu, Đakovo, 1996., str. 155–166; B. BIJE-LIĆ, *Antun Mandić (1740.–1815.)*, *Putujući Slavonijom*, br. 16/17, SN Privlačica, Vinkovci, siječanj/svibanj 1997., str. 9–10.

Mandić je odmah po dolasku na biskupsku stolicu (26. listopada 1806.) počeo raditi na uređenju i izgradnji sjela biskupije.⁴² Za nekoliko godina svojega biskupovanja (umro je u siječnju 1815.) napravio je vrlo mnogo za privredni i kulturni oporavak Đakova.

Sliku tadašnjega Đakova Mandić donosi u pismu zagrebačkom biskupu Maksimilijanu Vrhovcu: »Katedrala je skoro ruševina, bez i seoskog orguljaša i koralnog pjevanja. Biskupski dvor prokišnjava, pust je i neuredan, nema nikakvog sjemeništa ni trivijalne škole – to bijedno mjesto bez suca, apoteke i liječnika nema nijedne kuće u koju bi se za sada mogli smjestiti«. U isto vrijeme u izvješću vladi, odnosno u pismu palatinu, navodi: »Đakovo je tako bijedan grad (oppidum), da u njemu nema ni nedjeljnog sajma, ni prikladne kuće u kojoj bi stanovali potrebni ljudi, a ni liječnika ni apoteke /.../.«⁴³

Mandić je odmah uredio i opremio biskupski dvor, utemeljio je 1806. godine biskupsko sjemenište sa studijem teologije i filozofije. Nemajući u prvi mah dosta svećenika, za profesore je doveo svećenike sa strane. Zbog očite nestašice domaćih sinova, o kojoj se uvjerio godinu ranije pri prvom pohodu Đakovu, bio je prinuđen pozvati sposobne svećenike iz Ugarske. Bila su ih četvorica: Franjo Jakobi, Bartol Fischer, Inocent Karatsonyi i Ferdinand Leitner. Učiteljsku službu u filozofiji namijenio je Mandić dvojici svojih svećenika, Karlu Paviću i Gjuri Hartmanu. Među studentima teologije i filozofije u Đakovu nalazimo i njemačka imena: Moder, Schmolcinger, Sauer, Schindler, Amtman.⁴⁴

Dolazeći u Đakovo za biskupa 1806. godine, poveo je Mandić za crkvenu glazbu i pjevanje sa sobom iz Beča organista (orguljaša) i skladatelja Johanna Petera Jakoba Heibela (Haibela), (Graz, 1762. – Đakovo, 1826.), šurjaka slavnoga Mozarta⁴⁵ i tri koralista – Ulricha, Bortlika i Gellera uz plaću i stan svakomu.⁴⁶ Mandić je Heibela našao u Beču kao tenorista Schikanederove kazališne trupe, poveo ga u Đakovo gdje se on, odmah nakon dolaska, vjenčao sa svojom zaručnicom Sofijom u siječnju 1807. godine.⁴⁷ Mandić je Heibela postavio regensom chori i kapelnikom crkvenog glazbenog zbora. Heibel je i komponirao za mješoviti zbor uz pratnju orgulja i orkestra. U rukopisu je sačuvano 16 opusa (misa).⁴⁸ Posljednjih dvadeset godina života ugledni austrijski skladatelj proveo je u

⁴² Mandić je boravio u Đakovu te se upoznao sa stanjem godinu dana ranije. Nakon smrti biskupa Krtice, Namjesničko vijeće obustavilo je izgradnju sjemenišne zgrade i odredilo Antuna Mandića, kasnijeg Krtičina nasljednika, da u Đakovu razvidi stanje. Mandić je stigao u Đakovo 28. lipnja 1805. godine. Usp. M. SRAKIĆ, »Antun Mandić, biskup, realizator školskih reformi u Hrvatskoj«, str. 91.

⁴³ Isto, str. 92.

⁴⁴ Opširnije: M. PAVIĆ, *Nav. dj.*, str. 59–63, 68–69.

⁴⁵ Ivan Jakob Heibel, ili prema spisima u Dijecezanskom arhivu Đakovo, Heipel, odnosno kako se on potpisivao Heibel, Heubl, Heubel ili Haybl, i Wolfgang Amadeus Mozart bili su oženjeni sestrama iz obitelji Weber, Mozart sa Konstancom, a Jakob sa Sofijom.

⁴⁶ M. SRAKIĆ, »Antun Mandić, biskup, realizator školskih reformi u Hrvatskoj«, str. 92–93.

⁴⁷ Usp. Z. BLAŽEKović, E. STIPČEVIĆ, »Jakob Petrus Haibel (1762–1826) and His Newly – Discovered Masses from Đakovo (Croatia)«, u: *Off-Mozart. Glazbena kultura i mali majstori Srednje Europe 1750.–1820. / Musical Culture and the »Kleinmeister« of Central Europa 1750–1820*, HMD–HAZU, Zagreb, 1995., str. 69; E. STIPČEVIĆ, *Glazba iz arhiva*, str. 150–151.

⁴⁸ I premda svi svjetski leksikoni navode da su mise koje je Heibel napisao u svom »slavonskom razdoblju« izgubljene, to nije točno. Nalaze se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Usp. Z. BLAŽEKović, E. STIPČEVIĆ, *Nav. dj.*, str. 67; E. STIPČEVIĆ, *Hrvatska glazba. Povijest hrvatske glazbe do 20. stoljeća*,

Đakovu. Heibel je umro u Đakovu 27. ožujka 1826. godine, gdje je i pokopan.⁴⁹ Sofija se vratila u Salzburg k sestri Konstanci koja je ondje preudana živjela.⁵⁰

I u drugom pravcu učinjeno je puno za to vrijeme i prilike. Tada su i stanovnici Đakova morali dotjerati i dograđivati svoje kuće, jer su bile vrlo trošne i neugledne. Iz Pečuha je biskup Mandić doveo ljekarnika i o vlastitom trošku izgradio ljekarnu.⁵¹ Poticao je jačanje gopodarstva da bi se povećali prihodi vlastelinstva biskupije.

Među novim kulturama čije je uzgajanje biskup Mandić poticao, bili su ponajprije, dud (dudov svilac) za svilanu,⁵² a zatim, nakon podizanja pivare i hmelj kao osnovna sirovina za proizvodnju piva. Prema poznatim podacima, 1841. godine radile su u Đakovu dvije svilane, tzv. filande za proizvodnju sirove svile.⁵³ Svilarstvo u Slavoniji i Hrvatskoj, kao i uopće u južnom dijelu Podunavlja, nije imalo velikoga uspjeha ako se uspoređi s ogromnom talijanskom i francuskom proizvodnjom. Svilarstvo je napredovalo uglavnom do šezdesetih godina 19. stoljeća, ukinuća kmetstva i, konačno, bolesti dudova svilca 1885. godine.⁵⁴ Pivovara je u Đakovu opstojala do 1875. godine, kada je zbog konkurencije

Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 160; ISTI, *Glazba iz arhiva*, str. 147; ISTI, »Pogled u baštinu. Mozartov šurjak u Đakovu«, *Vijenac*, Novine Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost, br. 92/V, Zagreb, 17. srpnja 1997., str. 25.

⁴⁹ Župni ured Đakovo, *Protocollum mortuorum ab anno 1824 usque ad 1834*, str. 38. »Mense Martio 1826. Die 24. Annorum 53 Jacobus Heibl Regens Chori ex oppido Diakovar praevis omnibus morientium Sacramentis provisus obiit in Domino, sepultusque est in coemeterio communi per Georgium Emanovich Mertz Diacono.« Usp. Z. BLAŽEKOVIĆ, E. STIPČEVIĆ, *Nav. dj.*, str. 71; E. STIPČEVIĆ, *Glazba iz arhiva*, str. 154.

⁵⁰ O Heibelu u Đakovu: *Protocollum causarum coram Venerabili Consistorio Vicariali Dioecesis Bosnensis seu Diakovariensis notarum, ab anno 1785–1806*, str. 236, Nr. 505.; M. SRAKIĆ, »Antun Mandić, biskup, realizator školskih reformi u Hrvatskoj«, str. 92–93; F. KUHAČ, »Glazba u đakovačkoj biskupiji«, *Spomen cvieće iz Hrvatskih i Slovenskih dubrava*, str. 301–302; K. PAVIĆ, »Glazbeni život u Đakovu«. *125 godina pjevačkih društava u Đakovu, Katalog izložbe*, Muzej Đakovštine, Đakovo, 1988.; J. MARTINČEVIĆ, »Otkrića. Kako je umirao Mozart«, *Vjesnik (Panorama subotom)*, br. 396, Zagreb, 14. 12. 1985., str. 12; Đ. MARIĆ, »Mozartov prijatelj J. Heibl, regens chori u Đakovu«, *Sveta Cecilija*, Časopis za duhovnu glazbu, god. LX, br. 3, Zagreb, 1990., str. 57–58; »Mozartov srodnik – orguljaš u Đakovu«, *Matica*, Časopis Hrvatske matice iseljenika, br. 2, Zagreb, 1995., str. 31; R. ROHR, Ein Mozart-Schwager war Domkapellmeister in Djakowar (Djakovo). Jakob Haibel trat auch als Sanger und Komponist auf, *Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter*, Jg. 31, Heft 4, Nr. 124, München, Dezember 1985., str. 170; ISTI, *Unser klingendes Erbe. Beiträge zur Musikgeschichte der Deutschen und ihrer Nachbarn in und aus Südosteuropa unter besonderer Berücksichtigung der Donauschwaben Von den Anfängen bis 1918*, Verlag Passavia, Passau, 1988., str. 60–61, 79, 167, 171, 191; J. EDER, »Um 1807 die ersten Deutschen in Djakovo. Darunter Sophie Heibel, eine Schwägerin von W. A. Mozart«, *Heimatbrief Nr. 47 für Gorjani, Tomaschanzi und Iwanowzi*. Weihnachten 1987, Sindelfingen – Stuttgart, 1987., str. 10; Z. BLAŽEKOVIĆ, E. STIPČEVIĆ, *Nav. dj.*, str. 67–75; E. STIPČEVIĆ, *Hrvatska glazba*, str. 159–161; ISTI, *Glazba iz arhiva*, str. 147–157; ISTI, »Pogled u baštinu. Mozartov šurjak u Đakovu«, str. 25.

⁵¹ A. PHILIPPOVICH, *Nav. dj.*, str. 78–79.

⁵² U Đakovu prvi pokreće sadnju dudova za uzgoj svilaca biskup Josip Antun Čolnić, Usp. M. SRAKIĆ, »Ponovna uspostava i uređenje Vlastelinstva bosansko-đakovačke biskupije«, str. 155. O svilarstvu u Đakovštini: S. ROMIĆ, »Svilogojstvo Đakovštine u prošlosti«, *Đakovački vezovi–Prigodna revija* 1980., Đakovo, 1980., str. 39–40.

⁵³ R. BIĆANIĆ, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750–1860)*, JAZU, Zagreb, 1951., str. 152–153.

⁵⁴ Opširnije o uzgoju duda (dudovog svilca), svilarstvu i manufakturi svile u slavonskoj Vojnoj granici i provincijalu krajem 18. i početkom 19. stoljeća vidi: R. BIĆANIĆ, *Nav. dj.*, str. 146–155; K. TKALAC, *Babogredska kompanija*, Privlačica, Vinkovci, 1994., str. 83–88.

pivovara u Osijeku i Brodu prestala s radom.⁵⁵ U Đakovštini se za vrijeme rada pivovare velike uzgajao hmelj. Biskupijsko vlastelinstvo je na velikim površinama u Štrbincima i na pustari Pivarnici zasadilo i podiglo hmeljnike, a i seljaci su se po okolnim selima uspješno bavili uzgojem hmelja.⁵⁶ Lakatoš smatra da »/... /se 'umjetnost kuhanja piva' domačila kod nas paralelno sa naseljivanjem Nijemaca po našim gradovima.«⁵⁷ Ako i ne prihvatimo ovu tvrdnju kao zakonitost, već i to objašnjavamo kao jedan od niza Mandićevih gospodarskih zahvata, podudarnost je indikativna i zanimljiva.

U Đakovu je Mandić dao iskopati novu veliku česmu (»Antunova česma«), dao je urediti riječna korita Kaznice i Jošave te obnovio vodenice. Uredio je i ribnjak u Štrbincima, zvjerinjak s divljači u Jošavi te oko 1810. godine zasadio vinograde nedaleko sela Drenja koji su sa selom uz njih po njemu dobili ime Mandićevac.⁵⁸

Biskup Mandić usavršuje i staru dvorazrednu školu (tzv. »Ćolnićevu školu«) s jednim učiteljem. Prije nego što je postao đakovačkim biskupom, Mandić je u vrijeme boravka u Đakovu, 1805. godine, nagovorio đakovačku općinu, vlastelinstvo i nadzorništvo narodnih škola da sklope ugovor te tamošnju školu podignu na tri razreda (»kapitalska škola«) s tri učitelja. Sa završena dva razreda đakovačka djeca nisu mogla nastaviti školovanje nego su morala završiti trivijalne škole kojih je bilo u Vojnoj krajini (primjerice u nedalekoj Velikoj Kopanici). Ugovor je ostvaren tek 6. ožujka 1813. godine. U isto vrijeme osniva biskup Mandić pučke škole u pet župa: Semeljcima, Trnavi, Gorjanima, Piškorevcima i Vrbici. Tako je već 1806. godine nastao veći dio župnih škola u đakovačkoj okolici. Kroz osam godina svog upravljanja biskupijom Mandić otvara pučke škole u svim župnim središtima Đakovštine.⁵⁹

Uza sve je namjeravao izgraditi novu katedralu, ali zbog starosti i bolesti gradnju nije otpočeo. Mandić je nastojao da mu sijelo biskupije u svemu bude uzor drugima. »Mandićevo zaslugom sielo biskupske stolice njegove zbilja postalo ono što mu starodavno ime njegovo značije. Ne samo, po krivom izgovoru Djakovo, nego po prvobitnom: Djakovo locus literarum studiosi. /.../ Od toga časa počimlje novo doba po biskupiju, svećenstvo njezino, narod i po Djakovo samo.«⁶⁰ Zasiurno, ne samo što se tiče vjerskog života, sjemeništa, crkve i biskupije.

⁵⁵ /M. CEPELIĆ, M. PAVIĆ/, *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-djakovački i sriemski*, str. 905.

⁵⁶ Opširnije: Ž. LEKŠIĆ, »Đakovo imalo pivovaru«, *Đakovački vezovi-Prigodna revija 1989*, Đakovo, 1989., str. 44; ISTI, »Vlastelinska pivovara u Đakovu«, *Slavonski narodni godišnjak 1993.*, Đakovo, 1992., str. 155–157.

⁵⁷ J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Naklada »Jugoslovenskog Lloyd«a, Tisak Hrvatskog štamparskog zavoda d.d., Zagreb, 1924., str. 510.

⁵⁸ /M. CEPELIĆ, M. PAVIĆ/, *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-djakovački i sriemski*, str. 16; M. SRAKIĆ, »Antun Mandić, biskup, realizator školskih reformi u Hrvatskoj«, str. 93. M. MIHALJEVIĆ, župnik u Drenju, suvremenik biskupa Mandića, napisao je u stihovima »Mandichevacz iliti novi vinograd u Berdu Pridvoracskomu po uredbi biskupa Mandicha usadit«, S.l., 1822., posvećen biskupu kojega hvali što se brinuo i za gospodarski razvoj Đakovštine.

⁵⁹ M. PAVIĆ, *Nav. dj.*, str. 55; M. SRAKIĆ, »Antun Mandić, biskup, realizator školskih reformi u Hrvatskoj«, str. 94.

⁶⁰ M. PAVIĆ, *Nav. dj.*, str. 107; M. SRAKIĆ, »Antun Mandić, biskup, realizator školskih reformi u Hrvatskoj«, str. 91–91.

Demografsko i gospodarsko stagniranje Đakova biskup sprječava raznim mjerama. U tu je svrhu proveo sigurno i organizirano naseljavanje većeg broja Nijemaca katolika u Đakovo.⁶¹ Biskup Mandić naseljava Nijemce obrtnike (i zemljoradnike) vjerojatno u želji i namjeri da prije svega podigne sjedište biskupije i pomogne napretku svoga vlastelinstva. Naime, razvojem vlastelinskih stručnih službi pokazala se potreba za stručnjacima raznih profila, napose izučenim majstorima zanatlijama.

Adam Philippovich (Filipović)⁶² Mandićev životopisac i suvremenik, stihovano to opisuje: »U Djakovu zemlje bie za Djakovce Orrache. Mlogo vishe negse sie za potriebe doma-che./ Mandich dakle mudro radi od nimachog /naroda/ Kuche Pustha, da se zgradi, koji selli zla/ Zgodda /Tri sokaka i sad ima, koje Mandich naselli.«⁶³

M. Cepelić, M. Horvat, S. Pavičić, M. Marković, V. Oberkersch⁶⁴ uzimaju kao polazišne godine useljavanja Nijemaca 1809.–1810. Böhm i većina drugih autora, koji se u svojim radovima dotiču tog pitanja, govore samo o dolasku Nijemaca u Đakovo već početkom 19. stoljeća (nakon 1800. godine).⁶⁵

Prema Mandićevim zabilješkama⁶⁶ (prvi) njemački doseljenici u Đakovo bili su: Josip Eigner, Ivan Asperger, Josip Asperger, Mato Atomir, Franjo Atomir, Mihael Bauer, Ivan Blaha, Franjo Brandafy, Gašpar Gross, Ivan Habinski, Đuro Hager, Andrija Kelner, Ambroz Killer, Franjo Kinzel, Antun Langmayer, Ivan Laudenbach, Ivan Leinfelder, Ivan Mandl, Đuro Melz, Ivan Nitol, Martin Orth, Antun Peck, Josip Petauer, Henrik Pfeifer, Ivan Reichard, Josip Reiprecht, Stjepan Rumbach, Josip Stefler, Ignac Stegg, Stjepan Steibler, Josip Steibler, Pavao Steiner, Josip Stellweg, Ferdo Schwarzmayr, Đuro Tertzer. Zanimljivo je primijetiti kako za navedene, osim dvojice (Ivan Reichard i Josip Stellweg), možemo ustvrditi i njihovo zanimanje, naime kao obrtnike nalazimo ih u cehovskim knjigama.⁶⁷

Prema spisu »Consignatio Germanorum ad Episcopale Oppidum Deakovar Illocatorum«⁶⁸ proces organiziranog useljavanja Nijemaca u Đakovo započinje 1806., odnosno 1807. i

⁶¹ Usp. V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovštinu i biskup Mandić«, str. 151–154; ISTI, »Biskup Antun Mandić (1806.–1815.) i naseljavanje Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 25–33.

⁶² Adam Filipović Hendeltalski (Adam Phillippovich de Hendelthal), (Velika Kopanica, 1792. – Gorjani, 1873.), jedna je od najznačajnijih ličnosti Đakovačke biskupije u 19. stoljeću. Zaređen je za svećenika u Đakovu 1816. godine, kapelan postaje u Vrbici i Osijeku, a zatim duhovnik u đakovačkom sjemeništu (1824.–1832.). Bio je poznat kao propovjednik, napose kao pisac.

⁶³ A. PHILIPPOVICH, *Nav. dj.*

⁶⁴ Usp. M. CEPELIĆ, *Nav. dj.*, str. 32; Mato HORVAT, *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva »Sklad« – »Preradović« u Đakovu 1863–1939*, Tiskara M. Kraljević, Đakovo, 1939., str. 29; S. PAVIČIĆ, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, str. 275; M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 184; V. OBERKERSCH, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, str. 18.

⁶⁵ Usp. V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 39.

⁶⁶ Dijecezanski arhiv Đakovo, fasc. 1810., Conscri. Deakovar 1810.; Usp. M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 184–185.

⁶⁷ Usp. J. ŽERAV, *Spomen-spis od 1813.–1913. u proslavu stogodišnjice opstanka »Ceha« đakovačkih obrtnika*, Izdalo Obrtničko društvo »Radnja« i Prvo hrvatsko obrtničko društvo u Djakovu, Tisak Kraljević i dr., Đakovo, 1913., str. 42–48.

⁶⁸ HDA, Zagreb, Spisi Virovitičke županije, svež. 297, br. 142, 1810.

1808. godine. Prema tim podacima (prvi) njemački doseljenici u Đakovu bijahu: Lorenz Ereth (1807., Retfala)⁶⁹, Thomas Eigenbluth, (1807., Retfala), Josef Eigner (1806., Bačka), Paul Czutingner, (1807., Bathszeg⁷⁰), Augustin Knebl (1807., Jarmina), Georg Gaiger (1806., Kula kraj Požege), Josef Sauer (1807., Jarmina), Josef Kink (1808., Miletić⁷¹), Lorenz Kremer (1807., Retfala), Jakob Naisus (1807., Retfala), Nikola Lang (1808., Kula kraj Požege), Petar Faier (1807., Retfala), Ivan Hommerpach (1807., Opavica⁷²), Ivan Nef (1808., Jarmina), Jakob Ungerpilder (1808., Futog), Ivan Pruska (1807., Bohemia⁷³), Bartol Rhadak (1807., Bohemia), Josef Stanaschik (1807., Bohemia), Georg Plimet (1807., Retfala), Filip Holzheimer (1807., Kula kraj Požege), Adam Praun (1807., Vinkovci), Josef Forger (1807., Temišvar), Martin Orth (1807., Bohemia), Josef Stalder (1807., Temišvar), Lorenz Raich (1808., Temišvar), Michael Lorencz (1808., Csatalya⁷⁴), Josef Schisnik (1808., Csatalya), Ivan Schlosser (1808., Csatalya), Valentin Pesinger (1808., Temišvar), Georg Vegman (1808., Temišvar), Maria Klozer (1808., Temišvar), Otto Duschner (1808., Šomođ), Ivan Lambing (1808., Šomođ), Petar Penzian (1808., Temišvar), Karl Tkrokosky (1808., Bačka), Ivan Schrainer (1808., Bačka), Georg Felt (1808., Stanišić), Josef Vagner (1808., Šomođ), Petar Kindl (1808., Csatalya), Henrik Kiszler (1808., Csatalya).⁷⁵

Tijekom 1806. godine dolaze dvije, 1807. godine sedamnaest, a 1808. godine dvadeset i jedna njemačka obitelj. Zanimljivo je primijetiti da niti jedna doseljena njemačka obitelj u tom prvom valu organiziranog useljavanja (1806.–1808.) nije došla izravno iz njemačkih pokrajina, već iz ranije koloniziranih područja Slavonije, Srijema, Šomođa, Bačke, Banata i iz Češke.

Biskup Mandić je tijekom 1809. i 1810. godine nastavio s naseljavanjem Nijemaca u Đakovo. Za Napoleonskih ratova doseljavanje iz njemačkih zemalja je zamrlo i nije bilo značajnijih preseljavanja. Kolonizacija Nijemaca na jugoistok Europe dobiva jači intenzitet krajem ratova protiv Napoleona. Najveći broj njemačkih iseljenika stiže poslije Bečkog mira, 1810. godine, mahom iz opustošenih krajeva južne Njemačke (Württemberg, Baden, Hessen ...).⁷⁶ Njemački kolonisti, tih i narednih godina, u sve većem broju pristižu u Đakovo iz rajnskih oblasti Njemačke ili iz susjednih krajeva Srijema, Bačke i Banata gdje su Nijemci kao kolonisti živjeli već od prije.⁷⁷ Prema nekim autorima većina njemačkih kolo-

⁶⁹ Navod u zagradi označava kada i odakle je pojedinac došao u Đakovo.

⁷⁰ Danas Bataszek, Baranja, Mađarska.

⁷¹ Danas Srpski Miletić, Bačka, Jugoslavija.

⁷² Možda Orawitza (danas Oravita), Banat, Rumunjska.

⁷³ Češka.

⁷⁴ Danas Csatalja, Bačka, Mađarska.

⁷⁵ Usp. V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 39; ISTI, »Biskup Antun Mandić (1806.–1815.) i naseljavanje Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 29. Mandićeve zabilješke koje navodi M. Marković i spis »Consignatio Germanorum ...« podudaraju se samo u imenu doseljenika Martina Ortha.

⁷⁶ Opširnije: E. BÖHM, *Nav. dj.*, str. 302; B. JANKULOV, *Kolonizacija Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Matica srpska, Novi Sad, 1961., str. 68 i 73.

⁷⁷ M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 184.

nista koje je u Đakovu (nakon 1800. godine) naselio Mandić, potjecala je iz Schwartzwalda.⁷⁸ Odnosno, prema drugim navodima iz Württenberga, Porajnja i okolice Kölna.⁷⁹

Na osnovu spisa »Consignatio Germanorum ...« i zabilježaka biskupa Mandića, kao i matičnih knjiga, dobivamo približnu sliku o počecima naseljavanja Nijemaca u Đakovo. U matičnim knjigama đakovačke župe u Mandićevu vremenu, od 1806. pa do 1814. godine, nalazimo također već ranije spominjana ili nova njemačka prezimena: Asperger, Fait, Lebenburst (Lebenwurst), Libert, Reichard, Reisinger, Staibler, Verflar ...⁸⁰

Mnoga ista prezimena pisana su u dokumentima na različite načine, nedosljedno. Za neka prezimena gotovo je nemoguće utvrditi kako su izvorno glasila i radi li se o novim prezimenima (doseljenicima) ili tek o drukčijem načinu pisanja istog prezimena. Pitanje je, naime, kako su ta prezimena izgovarana. Pisci su ih u pravilu zapisali onako kako su ih čuli i prema pravilima tadašnje ortografije.⁸¹ Osobito treba imati na umu govorne osobine doseljenika koji su dolazili iz različitih njemačkih zemalja (pokrajina).

Tako, primjerice, rod koji je u Đakovu poznat pod imenom Leberwurst (Lebenwurst, Lebenburst), navodno se u starini zvao Atomir (Attomyr).⁸² Prezime Leberwurst (Lebenwurst i sl.). U Đakovu se prvi put spominje u matici krštenih župe đakovačke 1780. godine (Matija, sin Volfganga i Elizabete).⁸³ Prezime Atomir prvi put spominju bilješke biskupa Mandića iz 1810. godine.⁸⁴ Mato Atomir, kojega navodi biskup Mandić, očito je identičan Matiji, rođenom 1780. godine, budući da se među članovima »Nimeckog ciha« od 1813. godine spominje kolar Matija Atomir – Leberwurst.⁸⁵ Matija (Mato) je otac jednog od najpoznatijih đakovačkih Nijemaca prve polovice 19. stoljeća i glasovitog europskog liječnika homeopata i medicinskog pisca, dr. Josipa Attomira (Josef Attomyr).⁸⁶

⁷⁸ »Bald nach 1800 wurden in Djakowar deutsche Kolonisten die Familien sollen aus dem Schwarzwald stammen – von Bischof Mandić angesiedelt.«; E. BÖHM, »Nav. dj.«, str. 301, 322; A. UTRI, J. SCHNAPPER (Hrsg.), *Heimatsbuch Semelzi und Keschinzi. Zur Erinnerung an unsere einstigen Heimatdörfer*, Graz – Linz, 1992., str. 15.

⁷⁹ »I slijedećih godina došli su mnogi iseljenici iz Württemberga i područja Rajne, tako da su nastala i kasnije mnoga naselja. Tako je đakovački biskup Mandić (1809–1811) naselio u Djakovu toliko Nijemaca, koji su navodno došli iz Kölna, da su u Djakovu nastale čitave nove ulice. Jedna od njih još i danas nosi ime 'Deutsche Gasse'.«; J. LAKATOŠ, *Narodna statistika*, str. 25

⁸⁰ Rkt. Župni ured Đakovo, matica krštenih 1776.–1814., matica krizmanih 1776.–1846., matica vjenčanih 1794.–1856., matica umrlih 1783.–1823. Matice predstavljaju prvorazredni izvor za demografsku i etničku strukturu stanovništva Đakova u drugoj polovici 18. i početku 19. stoljeća, kao i kasnije.

⁸¹ Kroz stoljeća se u Slavoniji (i uopće u Hrvatskoj) prije Gajeve reforme pravopisa službeno pisalo zapravo u skladu s mađarskim pravopisom, što mnogi ne zapazaju ili dovoljno ne ističu. Zato pisanje prezimena Czutingen, Lorencz, Kiszler i slično odgovara tadašnjem pravopisu: »cz« je »c«, »sz« je »s« itd., po pravilima mađarske ortografije. Pritom se kod glasova srodnih po izgovoru često griješi i piše *g* umjesto *k*, *p* umjesto *b*, *d* umjesto *t*, odnosno obratno i slično.

⁸² Usp. J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 42.

⁸³ Rkt. Župni ured Đakovo, Liber Baptisatorum Parochiae Diakovensis ab anno 1776. usque ad annum 1814.

⁸⁴ Prema: M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 184.

⁸⁵ Usp. J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 42.

⁸⁶ Josip Attomyr (Leberwurst) (Đakovo, 1807. – Požun, 1856.) liječnik i medicinski pisac. Medicinu studirao u Beču. Pristaša je homeopatskog načina liječenja o čemu je pisao kao student (1830.). Zbog toga je isključen s

Podaci, mišljenja i tvrdnje o broju Nijemaca, doseljenika u Đakovo za vrijeme biskupa Mandića, nepotpuni su, često i različiti. Mirko Marković navodi da je do 1810. godine u Đakovo uselilo oko 40 njemačkih obitelji.⁸⁷ Kao izvor navodi zabilješke biskupa Mandića. No, najmanje ih je toliko ušlo u Đakovo samo tijekom 1806., 1807. i 1808. godine, tako da će broj njemačkih naseljenika u Đakovo biti znatno veći. M. Horvat⁸⁸ samo za 1809. godinu navodi broj od oko 400 doseljenika Nijemaca (bez navođenja izvora podataka).⁸⁹

Ulazak Nijemaca i predstavnika drugih naroda u nekoć čisto hrvatsko naselje, brzo se odrazilo u razvoju Đakova. Novi doseljenici bili su uglavnom mlađi ljudi, sposobni i marljivi. Stvaranju nove egzistencije i što povoljnijih uvjeta za život pridonijela je i sama promjena postojbine, prirodne i socijalne sredine.⁹⁰

Novi doseljenici, iako u pravilu obrtnici, bave se i poljoprivredom. Kod mnogih obrtnika koji su radili samostalno, bez šegrta i kalfi, i koji su bili vezani za svoja mala imanja i zemlju, teško se može razlučiti glavno od sporednog zanimanja. Svi su oni naokolo Đakova imali svoje oranice, livade i šume. Dobrim gospodarenjem postaju nova pokretačka snaga u sveukupnom napretku Đakova.⁹¹ Bili su to uglavnom siromašniji i skromniji ljudi, marljivi i poduzetni, pripravnici na teškoće koje nužno nosi početak života u novoj sredini. Njihovu napredovanju pridonijela je i viša naobrazba stečena u staroj domovini, te prema tome, i njihova jača discipliniranost u radu. Priviknuli su se na sve teškoće i uskoro dostigli ostale narodnosti. Nema dvojbe da je u tom napredovanju njemačkih kolonista, kao i ostalih doseljenika, mnogo doprinijelo veliko staranje vlasti (naime biskupa kao vlastelina) i materijalna pomoć koja im je ukazana za početak njihove egzistencije.

»Nimecki cih« u Đakovu

Suvremenici i ekonomski povjesničari slažu se u mišljenju da stranci u to doba imaju veliku ulogu u razvoju privrednog života, a napose obrta u Hrvatskoj i Slavoniji. Kao i

fakulteta i studij nastavio u Münchenu, gdje je 1831. promoviran disertacijom o homeopatskoj psihijatriji. Liječio je homeopatskim metodama, navodno vrlo uspješno. Bio je svadljive naravi te je često dolazio u sukobe i mijenjao boravište. Živio je u Münchenu, Leipzigu, Požunu, Hadersdorfu kraj Beča, Pešti i drugim mjestima. Na poslijetku se 1847. nastanio u Požunu gdje je svojim liječenjem stekao veliki ugled. Bio je član mnogih znanstvenih društava (Palermo, Leipzig, Köthen, Philadelphia, Rio de Janiero, ...). Postao je znamenit svojim homeopatskim spisima od kojih su najznačajniji »Briefe über Homöopathie« (Leipzig, 1833.–1834. u tri sveska) i »Primordien einer Naturgeschichte der Krankheiten« (Beč, 1851.; II izdanje Pressburg, 1856.). Bio je jedan od najistaknutijih homeopatskih liječnika. Njegova je najveća zasluga pokušaj da medicini da egzaktnu prirodnoznanstvenu podlogu. Opširnije: V. GEIGER, »Znameniti Đakovčani. Josip Attomyr (Leberwurst)« (Đakovo, 1807. – Bratislava, 1856.), *Đakovački glasnik*, god. V, br. 76, Đakovo, 15. siječnja 1998., str. 22. V. Di. /V. DUGAČKI/, Attomyr, Josip (Leberwurst), *Hrvatski biografski leksikon*, 1 A–Bi, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983., str. 262–263, i tamo navedenu literaturu.

⁸⁷ Markovićev navod/zaključak da je do 1810. godine u Đakovo doselilo 40 njemačkih obitelji netočan je i proizvoljan, što potvrđuje uvid u spis »Consignato Germanorum ...«, Mandićeve podatke/zabilješke koje Marković donosi, kao i uvid u sačuvane matične knjige.

⁸⁸ M. HORVAT, *Nav. dj.*, str. 29.

⁸⁹ Usp. V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 40.

⁹⁰ Isto, str. 41.

⁹¹ M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 185; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 41–42.

drugi stranci, Nijemci donose sa sobom i svoju vještinu i tehniku rada, dotad nepoznatu kod nas. Stranci naročito donose finiji rad i luksuznije artikle, a također i bolju tehniku proizvodnje. Odatle u obrtničkoj terminologiji i njemačka nazivlja.⁹²

Njemački doseljenici su u velikoj mjeri utjecali na buđenje privrednog, napose obrtničkog života Đakova. Većina doseljenika bijahu izučeni majstori zanatlije. Biskup Mandić je držao da će kolonizacija Nijemaca u Đakovo, toj varoši dati novi impuls.⁹³ Njemački doseljenici, obrtnici različitih struka, uglavnom nastanjeni u Đakovu, radili su i za potrebe cijelog vlastelinstva biskupije.⁹⁴ Došlo je do povećanja broja obrtnika i vrsta obrta. Od biskupa Mandića, svojega vlastelina, obrtnici su zatražili dozvolu za osnutak ceha, koju im on dade »najvećom pripravnošću«. Iz popratnog pisma biskupa Mandića, đakovačkim majstorima obrtnicima, iz rujna 1813. godine⁹⁵ moguće je ustvrditi kako je obrtnički ceh u samom Đakovu postojao još i ranije. »Da su u Djakovu obrtnici još u 18. stoljeću bili udruženi u ceh, posve je vjerojatno, prem nemamo pismenih dokaza.«⁹⁶ Naime, na to upućuje list biskupa Mandića obrtnicima izdan 2. rujna 1813. godine da mogu poći u Ilok kako bi proučili cehovska pravila, a i cehovske knjige (zapisnici)⁹⁷ bilježe da je ranije, 4. srpnja iste godine, u blagajni (cehovskoj ?) bilo 128 forinti. »Dakle je udruga postojala već mnogo prije. Isto tako vidimo veći broj šegrti koji su u 1813. postali kalfama, a to je dokaz opstanka ceha, ako i bez diplome.«⁹⁸

Razvoj obrtničkog staleža kao i valjanost obrtničkih poslova pripomogli su nesumnjivo novoosnovani obrtnički cehovi. Đakovački obrtnici 1813. godine osnivaju svoje cehove.⁹⁹ Njemački obrtnici udružuju se u tzv. »Nimecki cih«, a hrvatski obrtnici u tzv. »Ilirski cih«. Nije poznato postojanje zasebnih cehovskih diploma (isprava), njemačkog i hrvatskog

⁹² Opširnije: R. BIČANIĆ, *Nav. dj.*, str. 50–51.

⁹³ M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 185; V. GEIGER, »O njemačkom obrtničkom cehu u Đakovu u prvoj polovici 19. stoljeća. Ceh postojao i prije 1813.«, *Đakovački glasnik*, god. IV, br. 73, Đakovo, 20. studeni 1997., str. 21.

⁹⁴ I. KARAMAN, *Požega u srcu Slavonije (studije iz gospodarske i društvene povijesti XVIII–XX. stoljeća)*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1997., str. 122.

⁹⁵ »Dopuštamo s ovim pismom dvima majstorom zanagijama iz našega varoša Djakovara da u ime sviu ostali majstora u Ilok slavne sriemske varmedje odovuda putovati i onde rad ceovski Privilegia s majstori ceha Iločkoga dogovoriti se mogu, na koji način bi se s njima ujediniti mogli. U kojem poslu ove naše majstore svima, kuda dodju, a navlastito majstorom cihovskim u Ilok priporučamo. Za kojega veću povirnost ovo naše pismo s velikim našim pečatom utvrdili jesmo. Dano u varoši našem Djakovaru dan drugi miseca septembra godine hiljadu osamsto trinajste. Antun Mandić.« Prema: J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 8. Usp. M. CEPELIĆ, M. HOMOTAR, M. RADAŠINOVIĆ, (prir.), *Spomenica 110. godina Obrtničke škole Antuna Horvata iz Đakova (1887.–1997.)*, Obrtnička škola Antuna Horvata, Đakovo, 1997., str. 15.

⁹⁶ J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 7–8.

⁹⁷ Stare cehovske knjige đakovačkih obrtnika čuvaju se u Muzeju Đakovštine u Đakovu.

⁹⁸ J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 8. Usp. M. ČURIĆ, M. HOMOTAR, M. RADAŠINOVIĆ (prir.), *Nav. dj.*, str. 15; V. GEIGER, »O njemačkom obrtničkom cehu u Đakovu u prvoj polovici 19. stoljeća«, str. 21.

⁹⁹ Godine 1813. izdaje se za Ugarsku i Hrvatsku Opći cehovski red (Allgemeine Zunftordnung) ili »Opčinske naredbe za skupčinu i društvo czechov Kraljeztva Vugerzskog«. Taj Opći cehovski red je neka vrsta općenitog formulara koji sadržava jednake propise za sve cehove, a kojima kraljevski privilegij za pojedine cehove dodaju samo neke specifične odredbe. Usp. R. BIČANIĆ, *Nav. dj.*, str. 75; vidi prilog br. 3 (Opći cehovski red), str. 370–380.

ceha u Đakovu. Sačuvane cehovske isprave (diplome) s početka 19. stoljeća i dalje ne glase na »njemački« ili »hrvatski« ceh. Poznata su dva tipa cehovskih isprava: oni s vedutom i bez vedute. I jedan i drugi tip diplome đakovačkih obrtnika navodi ujedinjene cehove (»Wir Ober-und Unter Vorsteher des ehersamen Handwerks der vereinigten Zünsten, deren Meistern in dem bischöflichen Marktplekten Deakovar im Königreich Slawonien ...«, odnosno »Wir Ober-und Untervorsteher der vereinigten Zunste, deren Meistern in dem bischöflichen Marktplekten Diakowar im Königreich Slavonien ...«).¹⁰⁰

U redovima »Ilirskog ciha« od 1813. godine nadalje, bio je znatan broj njemačkih prezimena, kao što i u redovima »Nimeckog ciha« nalazimo velik broj hrvatskih imena. Prema podacima iz cehovskih knjiga kod »Nimeckog ciha« od 1813. godine do 1820. godine bilo je upisano 112 šegrta i 101 kalfa. Među obrtima su najzastupljeniji kovači, lončari, bačvari, čizmari, opančari, remenari, krojači, stolari, tkalci, pekari, zidari, mlinari, kolari, mesari i čurčije (krznari i kožuhari).¹⁰¹

Neki obrtnici pretežito rade za selo (primjerice: lončari, opančari, kotlari itd.). Drugi rade isključivo za gradsko (varoško) stanovništvo (pivari, pekari, brijači, dimnjačari itd.). Obrtnici koji rade proizvode za gradske kupce, većinom rade po narudžbi i svoju robu prodaju u vlastitim radionicama. Oni pak obrtnici koji rade za seosko stanovništvo, proizvode uglavnom za tržište, a ne po narudžbi i svoju robu prodaju po sajmovima.¹⁰²

Imena majstora, članova »Nimeckog ciha« od 1813. do 1820. godine bijahu: Ivan Asperger, remenar; Ivan Lautenbach, kovač; Gašpar Gross, stolar; Matija Atomir-Leberwurst, kolar; Ivan Nitol, sedlar; Stjepan Rumbach, klobučar; Stipo Steibler, lončar; Andrija Kerner, bačvar; Jozo Sneider, bačvar; Antun Langmajer, cipelar; Josip Reiprecht, bačvar; Antun Peck, bravar; Gjuro Hager, nedostaje zanimanje; Ferdo Švarcmajer, dimnjačar; Georg Tertzer, užar; Mihail Bauer, mlinar; Ivan Stellweg, mesar; Josip Asperger, remenar; Josip Eigner, tesar; Ambroz Killer, stolar; Franjo Atomir, krojač; Pavo Steiner, stolar; Pavo Sutinger, tkalac; Josip Petauer, stolar; Martin Orth, cipelar; Josip Stefler, lončar; Ivan Mandl, cipelar; Henrik Pfeifer, kovač; Filip Staudenmajer, bačvar (Kešinci); Matija Kopf, kolar (Mrzović); Ivan Ponikl, bačvar (Mrzović); Ivan Weiland, stolar (Gorjani); Ivan Reichard, zidar; Vencl Verner, stolar (Semeljci); Antun Laperger, stolar (Đurđanci); Jozo Steibler, lončar; Gjuro Fleitz, bačvar (Semeljci); Paul Wolf, stolar (Semeljci); Ignjo Stegg, mlinar; Franjo Brandafy, bačvar; Ivan Habinski, stolar; Ivan Blaha, krojač; Franjo Kincel, bačvar; Ivan Leinfelder, bačvar; Mijo Rauher, bačvar, (Gorjani); Gjuro Melz, dimnjačar.¹⁰³

¹⁰⁰ U Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu nalazi se pet cehovskih isprava đakovačkih obrtnika iz razdoblja od 1813.–1819. godine. Od toga su tri isprave s vedutom Đakova, a dvije isprave bez vedute.

¹⁰¹ Usp. J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 42–48; V. GEIGER, »O njemačkom obrtničkom cehu u Đakovu u prvoj polovici 19. stoljeća«, str. 21.

¹⁰² Opširnije: R. BIĆANIĆ, *Nav. dj.*, str. 47–48, V. GEIGER, »O njemačkom obrtničkom cehu u Đakovu u prvoj polovici 19. stoljeća«, str. 21.

¹⁰³ J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 42–48; V. GEIGER, O njemačkom obrtničkom cehu u Đakovu u prvoj polovici 19. stoljeća, str. 21.

Iz popisa obrtnika vidimo prisutnost (prodor) obrta i na selu. O tome svjedoči i podatak o postojanju Gorjanskog ceha.¹⁰⁴ Od rjeđih obrtnika spominju se mlinari, staklari, zidari, dimnjačari, klobučari, užari, tesari, tkalci, sedlari, pekari. Idućih godina obrt znatno napreduje i povećava se broj obrtnika i novih zanimanja (sapunari, srebrnari, gumbari). Lokalna karakteristika pojedinih obrta dovodi do toga, navode mnogi autori, da obrti poprimaju i nacionalno i religiozno obilježje te nastaje specijalizacija po narodnostima. Nekim obrtima bave se osobito pripadnici samo nekih naroda ili zemalja.¹⁰⁵ U Đakovu i Đakovštini tijekom 19. stoljeća, a i kasnije, odvajanja obrta u nacionalnom smislu ipak nema, što potvrđuju i popisi obrtnika i obrta od osnivanja ceha nadalje. Ipak, zanimljivo je primijetiti da su članovi »Ilirskog ceha« seoski obrtnici, dok su članovi »Nimeckog ceha« đakovački obrtnici (Nijemci, Hrvati i drugi), uključujući i mnoge obrtnike sa sela.¹⁰⁶

Prvi cehmeštar »Nimeckog ceha« bio je Ivan Stanković, a podcehmeštar Janko Paulić. Cehovska zastava nabavljena je 1815. godine. Iste godine ceh pribavlja i vlastita pogrebna kola koja je izradio član ceha, kolar Matija Leberwurst. Od 1816. do 1820. godine cehmeštar je Ivan Laudenbach, a podcehmeštar Ivo Asperger. Od 1821. do 1824. zapisnici ne spominju imena cehmeštra. Godine 1826. za cehmeštra je izabran Matija Leberwurst, a za podcehmeštra Pavao Lučić. Patron (zaštitnik) cehovski bio je sve do 1827. godine sv. Juraj. Godine 1827. Đakovo je gorjelo pa je »Nimecki ceh« izabrao za patrona sv. Florijana kojemu su podigli i spomenik (kip) s desne strane župne crkve Svih Svetih.¹⁰⁷ Godine 1828. cehmeštar je Josip Jakobčić, a 1829. i 1830. Gjuro Tercer. Prema zapisniku skupštine od 14. veljače 1831. godine, cehovi (»Nimecki«, »Ilirski« i »Gorjanski«) su se ujedinili. Iz protokola sljedeće godine to nije vidljivo jer je u »Nimeckom cehu« cehmeštar Gjuro Merk, podcehmeštar Stipan Milašinović a u »Ilirskom cehu« cehmeštar Ivan Terzić i podcehmeštar Tomo Gvozdanović. Isto je starješinstvo u »Nimeckom« i »Ilirskom« cehu do 1837. godine, kada je za cehmeštra (vjerojatno zajedničkog) izabran Ivan Stanković. Od 1838. do 1843. godine cehmeštar je Ivan Leinfelder. Za cehmeštra je 1843. godine izabran Antun Mandl, za podcehmeštra Gjuro Pisarović. Godine 1845. i 1846. cehmeštar je Stjepan Vertu. Godine 1847. i 1848. cehmeštar je Gjuro Metz. Za cehmeštra je 1849. godine izabran Ivan Leinfelder. Tijekom prve polovice 19. stoljeća zapisnici su vođeni na njemačkom jeziku, a od 1852. godine zapisnici su na hrvatskom.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Usp. J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 15.

¹⁰⁵ Opširnije: R. BIČANIĆ, *Nav. dj.*, str. 50.

¹⁰⁶ Usp. J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 42 i dalje; V. GEIGER, »O njemačkom obrtničkom cehu u Đakovu u prvoj polovici 19. stoljeća«, str. 21.

¹⁰⁷ Isto, str. 78; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 44. Drugi autori koji spominju kip sv. Florijana uz župnu crkvu, ne navode da su ga podigli Nijemci, već samo da je podignut u vrijeme biskupa Raffaya, nakon velikoga požara u Đakovu, primjerice: F. HIGY-MANDIĆ, »Župna crkva Sv. Đurđa u Đakovu«, *Jeka od Osijeka, Hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1919.*, Osijek, 1919., str. 133: »S desne pak strane stoji kip Sv. Florijana, koji je god. 1827. podigao biskup Mirko Raffay nakon velikog požara, koji je god. 1825. (sic!) u Đakovu uništio 23 kuće.« O štovanju sv. Florijana kod Podunavskih Švaba, vidi: »Der heilige Florian (und seine Verehrung bei den Donauschwaben)«, *Der Donauschwabe*, Jg. 18, Nr. 29, Aalen, 21. 7. 1968., str. 7., Isti napis objavljen i u: *Unser Haus-Kalender*, Stuttgart, 1969., str. 90–91.

¹⁰⁸ Prema: J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 14–16.

Obrtnici tadašnjega Đakova zadovoljavali su potrebe, prije svega, samog Đakova i Đakovštine. Proizvode su isključivo i jedino mogli prodavati u svojim radnjama i na sajmovima. Prodor na tržište slavonske Vojne granice bio im je onemogućen odredbama vojnih vlasti. Primjerice, u Babinoj Gredi (sjedištu kompanije) dvadesetih godina 19. stoljeća nije bilo staklara. Staklaru s područja provincijala, npr. staklaru iz Đakova, nije bilo dozvoljeno raditi u Babinoj Gredi jer prednost je imao staklar iz Vinkovaca i slično.¹⁰⁹

Nisu samo izučeni majstori zanatlije dolazili izvana, nego su i šegrti i kalfe, budući majstori, dolazili iz drugih krajeva i zemalja. Cehovski protokoli potvrđuju da su članovi »Nimeckog ciha« budući majstori sa svih strana domovine i države.¹¹⁰ O tome za Đakovo svjedoči i sačuvana cehovska isprava na ime Johana Raunera, rodom iz Češke (Pömen).¹¹¹

Udio Nijemaca u demografskom i urbanističkom razvoju Đakova do sredine 19. stoljeća

Ulazak Nijemaca i predstavnika drugih etničkih skupina u nekoć čisto hrvatsko naselje počeo se ubrzo zapažati u razvoju Đakova. Prema izvješću biskupa Mandića iz 1813. godine, Đakovo je imalo 1543 stanovnika. Osim četvorice pravoslavnih, svi ostali građani bili su rimokatolici. Prema istim podacima u Đakovu su 263 kuće, od toga 254 građanske. (Ostale su u vlasništvu i namjeni biskupske rezidencije, sjemeništa, kanoničkih stanova i sl.)¹¹²

Njemački kolonisti zaposjedaju uglavnom istočni dio Đakova. Biskup Mandić, najprije je za njih otvorio novu ulicu uz sjeverni rub vlastelinskog posjeda Bajnak. Zbog niza njemačkih kuća domaći su starosjedioci ovu uličicu prozvali Nimecki sokak, odnosno kasnije Nemačka ulica ili Švapski sokak (Deutsche Gasse).¹¹³ Kada je ta ulica bila u potpunosti parcelirana i naseljena, Mandićev nasljednik, biskup Emerik Karlo Raffay,¹¹⁴ parcelirao je produžetak novog Švapskog sokaka prema istoku. Izvori s početka druge polovice 19. stoljeća razlikuju u nazivu, s obzirom na vrijeme naseljavanja i položaj, Staro nemačku, Severo nemačku i Novo nemačku ulicu.¹¹⁵ Tako se Đakovo počelo prostorno i demografski širiti uz pomoć njemačkih doseljenika. Nastaje i razvija se njemačka četvrt (Deutsches Viertel).¹¹⁶ Nijemci su gradili veće i ljepše kuće od starosjedilaca, ali te razlike u početku

¹⁰⁹ K. TKALAC, *Nav. dj.*, str. 98.

¹¹⁰ Usp. J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 80.

¹¹¹ Nadbiskupski arhiv Zagreb, Zbirka cehovskih isprava bez veduta (domaći i strani gradovi).

¹¹² Usp. A. DEVIĆ, »Istražni postupak o Emeriku Karlu Raffayu i đakovačkoj i srijemskoj biskupiji 1816. godine«, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 14/1996., Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, Vinkovci, 1997., str. 57, 59.

¹¹³ Danas ulica Matije Gupca. Hrvatski naziv »Švapski sokak« zadržao se u govoru najstarijih Đakovčana do naših dana. O nazivu Deutsche Gasse za Đakovo i drugdje, usp. A. P. PETRI, *Kulturgeschichtliches Wortgut in den Mundarten der Donauschwaben*, Hrsg., Landsmannschaft der Donauschwaben, Stuttgart, 1965., str. 22.

¹¹⁴ Emerik Karlo Raffay (Kopčevac, 1753. – Đakovo, 1830.), đakovački biskup i pisac. Od 1782. godine zagrebački kanonik, od 1816. godine đakovački biskup. Dogradio biskupski dvor. Pomagao književnike. Pisao na hrvatskom kajkavskom književnom jeziku i na latinskom jeziku.

¹¹⁵ Usp. Rkt. Župni ured Đakovo, Status animarum parochiae Djakovo 1869.

¹¹⁶ O nastanku i nazivu: E. BÖHM, *Nav. dj.*, str. 363; A. P. PETRI, *Nav. dj.*, str. 22.

nisu bile takve da bi izmijenile sveukupan izgled mjesta.¹¹⁷ Njemački doseljenici već u prvoj polovici 19. stoljeća zaposjedaju istočni dio novog Školskog sokaka.¹¹⁸ Prodiru i na prostor vlastelinskog posjeda koji se nalazio istočnije od Velikog i južnije od Školskog sokaka. Već u vrijeme biskupa Raffaya i njegova nasljednika Pavla Sučića¹¹⁹ područje sjevernije i južnije od produžetka Školskog sokaka potpuno je u posjedu njemačkih doseljenika. Nijemci su naselili i novootvoreni sokak dalje prema istoku, kasnije prozvan Kolodvorska ulica, a dolaze i na prostor između Piškorevačkog i Pavićevog sokaka, koncentriraju se na kraju Pavićevog i oko Varošina. Njemačko naseljavanje širi se i oko Osječskog i Satničkog sokaka. Karakteristično je da posjedi doseljenika pokazuju trend okupljanja.¹²⁰

S povećanjem pučanstva Đakova, nametala se i potreba proširenja groblja. Ono se počelo povećavati, naročito usporedno s doseljavanjem Nijemaca, već od 1820. godine. Tako je za novo đakovačko groblje, koje je biskup Krtica otvorio 1780. godine, uz put koji vodi iz Đakova preko Dragotina u Slavonski Brod, između 1810.–1820. godine nabavljeno zemljište od tada imućne obitelji Stanković, sada gornji dio groblja, desno od kapelice.¹²¹ U to novo groblje pokapali su doseljene Nijemce i uopće strance.¹²² Povjesničar i kroničar đakovačkog groblja M. Cepelić, navodi kako je veliki pomor zahvatio Đakovo između 1810. i 1814. godine, a nakon toga 1836. godine (kada je samo u kolovozu od kolere umrlo 38 osoba).¹²³ I kasnije će u Đakovu biti zarazâ i pomorâ među građanstvom. Iako je među novodoseljenim Nijemcima bilo mnogo gubitaka (napose smrtnost male djece i staraca), o čemu svjedoče matice umrlih,¹²⁴ druga i treća generacija, a i stalno pritjecanje novih doseljenika, znatno povećavaju njihov broj.¹²⁵

Edikt o vjerskoj toleranciji u vrijeme Josipa II. intenzivira kolonizaciju Slavonije. Granica je upravo favorizirala protestante. Nakon osnivanja protestantske općine Neudorf kod Vinkovaca, đakovački biskup Krtica potužio se na njih i samome kralju, ali bez uspjeha.

¹¹⁷ M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 185; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 42; ISTI, »Biskup Antun Mandić (1806.–1815.) i naseljavanje Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 31. Jedini poznati prikaz (izgled) Đakova iz toga vremena je veduta na karti Bosanske ili đakovačko-srijemske biskupije iz 1826. godine. Usp. S. GAČINA, *Slavonija na starim zemljopisnim kartama. Kartografske zbirke Muzeja Slavonije*, Muzej Slavonije Osijek, Osijek, 1995., str. 14, 24.

¹¹⁸ Danas ulica Kralja Tomislava. Proteže se pravcem zapad-istok, od zgrade suda u središtu grada, do ulice Augusta Šenoae. Stariji, zapadni dio, bio je u 19. stoljeću slabo izgrađen jer je bio u pretežitom vlasništvu vlastelinstva biskupije, a istočni dio nastao je početkom 19. stoljeća, parcelacijom radi naseljavanja Nijemaca. Usp. Ž. LEKŠIĆ, »Zanimljivosti. Ulica kralja Tomislava«, *Đakovački glasnik*, god. II, br. 31; Đakovo, 8. XII. 1995., str. 11.

¹¹⁹ Pavao Sučić (Pačer, Bačka, 1767. – Đakovo, 1834.), biskup bosansko-srijemski Najprije župnik i vicearhidiakon u Subotici, zatim kanonik u Kaloči. Biskupom đakovačkim imenovan je 1830. godine (ustoličen 1831.). Sudionik Požunskog sabora 1833. godine.

¹²⁰ M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 185; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 42; ISTI, »Biskup Antun Mandić (1806.–1815.) i naseljavanje Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 31.

¹²¹ M. CEPELIĆ, *Nav. dj.*, str. 32.; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 42.

¹²² M. CEPELIĆ, *Nav. dj.*, str. 20 i 22; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 42–43.

¹²³ M. CEPELIĆ, *Nav. dj.*, str. 37; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 43.

¹²⁴ Usp. Rkt. Župni ured Đakovo, Matice umrlih župe đakovačke: 1783.–1823., 1824.–1834., 1835.–1855.

¹²⁵ V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 43.

Godine 1838. objelodanjen je reskript Vrhovnog vojnog vijeća kojim se zabranjuje doseljavanje protestanata i u slučaju da naseljenik i stekne realni posjed. Od svakog doseljenika imala se zatražiti legalna isprava o vjeroispovijesti. Đakovački biskup Kuković¹²⁶, pozivajući se na tu naredbu, silom je htio već naseljene protestante maknuti iz svoje dijeceze. Međutim, iste godine reskript je opozvan te je i slavonskim protestantima dozvoljeno stjecanje realnog posjeda.¹²⁷ Ipak, naseljavanje njemačkih i drugih protestanata u Đakovo i Đakovštinu bilo je neznatno, sporadično i pojedinačno.

Broj novodoseljenih Nijemaca u Đakovu naglo je rastao, dok su se u isto vrijeme slabo razvijali stari hrvatski rodovi, no i broj Hrvata neprestano je rastao novim doseljavanjem. Uz njemačke seljake koji uglavnom dolaze iz Bačke, useljava se i veći broj izučenih majstora zanatlija. Potrebe vlastelinskog posjeda i Đakova time su se znatno poboljšale i promijenile. Doseljenici bijahu uglavnom mlađi ljudi. Dobro su čuvali i svoje etničke posebnosti, ali ih je većina brzo naučila hrvatski jezik, a poneki su prihvatili i domaće običaje. Ženili su se uglavnom u krugu svoje etničke skupine, a ako su brakovi bili mješoviti, djeca su u većini slučajeva odgajana kao Nijemci. Doseljeni Nijemci su čuvali svoje starinske običaje, govor i pjesmu, a posebno nošnju. Naravno, Nijemci su međusobno i u krugu svojih obitelji govorili samo njemački. I u tome su ostali Nijemci. Svojoj su djeci davali njemačka imena. U novoj sredini ostali su privrženi jedni drugima. Dugo vremena održavali su iste navike i način života krajeva iz kojih su potjecali.¹²⁸

Novi doseljenici su i dalje bili pismima povezani sa svojim ranijim zavičajem. Kako su u novoj sredini bili zadovoljni, pisali su to vjerojatno svojim rođacima i prijateljima te su i oni kasnije počeli doseljavati u Đakovo.¹²⁹

Do sredine 19. stoljeća doselile su u Đakovo još neke njemačke obitelji, primjerice, Hauer, Wanzler, Kleway, Kintschel, Metz, Rathgeber, Ruidl (Uidl), Werli, Verlon, Wilhelm, Albert, Bayer, Eisenhut, Flossmann, Folk, Freislampfl, Genz, Fuchs, Haas, Heiz, Kleksner, Näsner, Piringner, Reisinger, Sefler, Seidl, Skanter, Steff, Subhafner, Kopf, Nitol, Rumbach, Sneider, Staudenmajer, Ponikl, Weiland, Ketz, Verner, Parth, Laperger, Karl, Fleitz, Wolf, Lutz, Götz, Littman, Rendl, Horger, Munth, Lauber, Elekshausen, Schönazuer, Damm, Bohner i druge.¹³⁰

Istodobno, se zapaža nadolazak doseljenika drugih narodnosti (Mađara, Čeha, Slovaka, Srba, kasnije Židova i drugih), ali u puno manjem broju od Nijemaca.

¹²⁶ Josip Kuković (Zagreb, 1782.–Beč, 1849.), biskup bosansko-srijemski. Nakon studija teologije u Zagrebu, od 1805. obavljao razne svećeničke službe. Godine 1833. imenovan naslovnim biskupom Risana (Boka Kotorska), a od 1834. biskup je u Đakovu. U ljeto 1848. odlazi u Beč i odriče se daljnjeg upravljanja Biskupijom bosansko-srijemskom zbog revolucionarnih događanja u Monarhiji.

¹²⁷ J. BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske povijesti*, str. 362–363.

¹²⁸ M. MARKOVIĆ, »Đakovo i Đakovština«, str. 185; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 41.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Usp. V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 41.

Kolonizacija Nijemaca u sela vlastelinstva đakovačke biskupije do sredine 19. stoljeća

Useljavanje Nijemaca početkom prošlog stoljeća nije se ograničavalo samo na Đakovo, upravni i privredni centar toga kraja. Već u vrijeme biskupa Mandića Nijemci počinju ulaziti u sela Đakovštine.

Iz iste skupine njemačkih kolonista koje je Mandić naselio u Đakovo potječu zasigurno i prvi njemački doseljenici u Mandićevac.¹³¹ E. Böhm je eksplicitan u navodu da od iste skupine njemačkih kolonista iz Schwarzwalda, koje je nakon 1800. godine biskup Mandić naselio u Đakovo, potječu i prvi njemački doseljenici u Mandićevac.¹³² U sela uglavnom dolaze kolonisti agrarnog tipa, a i poneki njemački obrtnici koji tih godina ulaze u Đakovo, prelaze i na selo.

Tako među prvim članovima »Ilirskog ciha« i »Nimeckog ciha« u Đakovu, u prvoj polovici 19. stoljeća nalazimo iz đakovštinskih sela i obrtnike njemačkog imena: Josip Sneider (bačvar, Satnica), Martin Sneider (sabol, Beketinci), Jozo Rudolf (kovač, Trnava), Pavo Spear (opančar, Semeljci), Antun Laperger (stolar, Đurđanci), Filip Stadenmajer (bačvar, Kešinci), Matija Kopf (kolar, Mrzović), Ivan Ponikl (bačvar, Mrzović), Ivan Weiland (stolar, Gorjani), Franjo Verner (kovač, Semeljci), Vencl Verner (stolar, Semeljci), Gjuro Fleitz (bačvar, Semeljci), Pavo Wolf (stolar, Semeljci), Mijo Rauher (bačvar, Gorjani), Matija Rihter (bačvar, Kešinci), Nikola Palzer (stolar, Gorjani), Jakob Burghart (kolar, Gorjani).¹³³

Uz zemljoradnike i obrtnike dolaze i sezonski trgovci koji u selima pokušavaju otvoriti male trgovačke radnje ili gostionice. Neki su ostali, a poneki odselili dalje. Tih godina i na selima dolazi do postupnog oživljavanja seoba. Nije se preseljavalo osobito puno, ali se ranija demografska stabilnost gubi. S nastupom kriznih godina, domaći ljudi odlaze sa sela, a na njihovo mjesto useljavaju stranci.

Nijemci vlastelinstva đakovačke biskupije i ilirizam

Uz Osijek, Vinkovce, Brod i Požegu, Đakovo je središte ilirizma u Slavoniji.¹³⁴ U vrijeme ilirizma Đakovo je imalo nešto više od 2 000 stanovnika. U Đakovu su se nalazile dvije škole: bogoslovno sjemenište i pučka škola. Sjemenište sa studijem filozofije i teologije

¹³¹ Naselje je nastalo u 18. stoljeću. Nalazi se na sjeverozapadu Đakovštine. Biskup Mandić je dao iskrčiti brijeg pokriven šumom na kojemu su kasnije zasađeni vinogradi i sagrađene prve kuće. U njegovu čast prozvan je Mandićevac. Usp. M. ŠIMUNDIĆ, *Đakovštinska toponimija*, Matica hrvatska, Ogranak Đakovo, Đakovo, 1995., str. 161; M. MIHALJEVIĆ, *Nav. dj.*; O. DEUERLING, »Deutsche Siedlung in Slawonien«, *Nation und Staat*, Heft 5, Wien, 1933.; V. OBERKERSCH, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien und Kroatien bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, str. 22; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 46.

¹³² E. BÖHM, *Nav. dj.*, str. 302

¹³³ J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 42 i dalje.; Usp. V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 47; ISTI, »Biskup Antun Mandić (1806.–1815.) i naseljavanje Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 32.

¹³⁴ Usp. K. PAVIĆ, »Ilirizam u Đakovu«, *Đakovo i njegova okolica, Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 2, Đakovo, 1982., str. 121–152.

osnovano je 1806., a osnovna škola osnovana je 1752. godine.¹³⁵ Đakovački ilirci bili su uglavnom bogoslovi, niže svećenstvo i profesori na bogosloviji.¹³⁶

Bavljenje kulturom i glazbom postalo je i dijelom društvenog odgoja i naobrazbe mladog obrtničko-činovničkog građanskog sloja. Djelovanjem škola i širenjem prosvjete među domaćim stanovništvom te općim gospodarskim usponom malobrojne građanske klase, stvoren je sloj domaće inteligencije koja kraj stranih doseljenika nastoji zauzeti svoje mjesto na društvenom i kulturnom polju.¹³⁷ Kućne i javne zabave i priredbe često su namijenjene u dobrotvorne svrhe. Na značajnoj glazbenoj akademiji (priredbi) u korist požeških pogorelaca, održanoj u lipnju 1842. godine, spominju se dvije mlade sestre, Ana i Marija Maurović, učenice Hummelove, Dragutin Cankl »spainski zemljomjer« te članovi crkvenog zbora Josip Morac, Gašo i Ivan Trišler, Ivan Rüttiger i Josip Bergmann.¹³⁸ Ipak, na zabavi se osim proslovne pjesme čulo malo hrvatskoga jezika. Sestre su otpjevale dvije pjesme koje je Đakovčanin Ivan Stanković preveo s njemačkoga. »Dvije na ilirski preokrenute pjesmice i jedan neprogovoren progovor, a drugo sve njemačko i po njemački – pa opet narodno, domorodno, naški: – to je jedna lastavica i gotovo pramaljetje.«¹³⁹ Učitelj Stanković je dokazivao narodni (hrvatski) značaj toga koncerta pričom: »Zapovijedio je neki krajišnički meštar da pod ostru kaštigu škularčad raciš negovori, nego sve deič. Neki veseo momčić, bojeći se te kaštige, zapjeva u radosti svoga serca: Trink Wein königlicher Marko, halb trinkt, halb dem Šarac gebet, itd. – Kažite mi bi li poznali čije je to serce? tko je pjevo? je li zbilja to njemački pjevo?«¹⁴⁰

Nepotpisani »Dopis iz Djakova«, objavljen u ožujku 1842. godine u »Ilirskim narodnim novinama«, ukazuje na potrebu osnivanja ilirskog kazališta te govori o postojanju njemačkog kazališta u Đakovu: »Ovih se je dana kod nas bavio Antun Čupić, Ilir iz Dalmacie, rodnom iz mesta Derniša. On je nas nekoliko večeri ugodno zabavljao, buduć da je predstavljanja davao, koja su senu kroz povekšajuće staklo na duvar bacala. Ovdje su rečena predstavljanja veliku pozornost pobudila, a to ponajviše zato, što su u ilirskom jeziku bivala. Što ovdje u uzhitjenju serca moga napomenuti imam, da se je moralo igranje teatra nemačkog obustaviti, svi bo se sgermusmo k Čupiću. U zalud je upraviteljstvo nemačkog teatra počelo tužiti kod poglavarstava da Ilir iz Djakova odlazi, – ovo ne bi dopušteno. /.../

¹³⁵ K. PAVIĆ, »Ilirizam u Đakovu«, *ZMD*, 2, str. 128–129.

¹³⁶ Agneza Szabo je identificirala 25 osoba iz Đakova, koje su bile članovi ili sudionici ilirskih institucija. Usp. prilog Abecedni popis članova iz Đakova u središnjim institucijama Hrvatske u Zagrebu za vrijeme ilirskog pokreta 1835.–1848., u: A. SZABO, »Đakovo i središnje institucije Hrvatske u Zagrebu u 19. stoljeću«, *Diacovensia*, III/1, Teologija u Đakovu, Đakovo, 1995., str. 79–80.

¹³⁷ D. PROHASKA, *Ilirizam u Osijeku*, Slavonica, Vinkovci, 1994., str. 19, piše »Narodni duh zahvaćao je već i ladanje« i donosi primjere te naglašava da »Osobito Đakovčani cijene narodni jezik«.

¹³⁸ *Ilirske narodne novine*, br. 64, Zagreb, 9. kolovoza 1842.; *Danica ilirska*, Tečaj VIII, br. 28, Zagreb, 9. srpnja 1842.; K. PAVIĆ, »Đakovo kroz stoljeća – u povodu 750. obljetnice (23). Ilirizam u Đakovu«, *Đakovački list*, god. 35, br. 1064, Đakovo, 15. 10. 1988.; ISTI, »Ilirizam u Đakovu«, *ZMD*, 2, str. 135.

¹³⁹ Usp. *Danica ilirska*, Tečaj VIII, br. 28, Zagreb, 9. srpnja 1842.; K. PAVIĆ, »Ilirizam u Đakovu«, *ZMD*, 2, str. 135; ISTI, »Đakovački ilirac Ivan Stanković«, *Đakovački vezovi – Prigodna revija 1983*, Đakovo, 1983., str. 31–32.

¹⁴⁰ Isti.

Nešto gore ja rekoh o nemačkom teatru. Daklem društvo nemačkog teatra u Djakovu može biti, a zašto nebi moglo biti ilirsko? ja mislim, da kad bi se koje društvo ilirsko sklopilo, ako ne bolje, barem bi po Slavonii tako dobro prošlo kako i društva nemačka, koja često obilaze Slavoniu. Da bi takovo društvo ilirsko mnogo doprinelo za ono probuditi, što mi želimo, odviše je ovdje napominjati.«¹⁴¹

To je ujedno najranija potvrda o postojanju (njemačkog) kazališta u Đakovu. Nije poznato kada je njemačko kazalište osnovano, ali je očito imalo svoju brojnu publiku. Hrvatsko kazalište u Đakovu osnovano je, naime, tek 1866. godine.¹⁴²

U to vrijeme, i ranije, pohodile su Đakovo, kao i druga mjesta po Hrvatskoj i Slavoniji, putujuće njemačke kazališne družine te razni putujući glazbenici i umjetnici.¹⁴³ Postoji podatak i o jednoj predstavi u Đakovu (nije navedeno koje godine), kada je komentar bio na njemačkom jeziku te o reakcijama publike: »Koliko je duh probuđene Slavonije bio jak vrlo lijepo ilustrira i događaj u Đakovu. Tada je u Slavoniji bilo moderno sajamsko prikazivanje atraktivnih panoptikuma, projiciranje slika s primitivnim episkopom, a sve to popraćeno živom riječju. Kada je za jedne takve priredbe u Đakovu komentator počeo na njemačkom jeziku govoriti svoja objašnjenja, publika je digla uzbunu i predstava je propala.«¹⁴⁴

Osporavajući stereotipe po kojima je austro-njemačka zajednica priječila razvoj kulturnih djelatnosti na hrvatskom jeziku u Osijeku, Zagrebu i drugdje, postoje i mišljenja da je, primjerice, upravo njemački teatar inicirao i provocirao kazališne pokušaje na hrvatskom jeziku.¹⁴⁵ To se, nedvojbeno, potvrđuje i u Đakovu iz navedenog dopisa.

Mato Topalović,¹⁴⁶ najistaknutiji slavonski ilirac, profesor filozofije na đakovačkom sjemeništu, počeo je 1845. godine s predavanjima o hrvatskom jeziku za članove Zbora i

¹⁴¹ Usp. »Dopis iz Djakova, dana 6. Ožujka (Mar.)«, *Ilirske narodne novine*, Tečaj VIII, br. 22, Zagreb, Utorak 15. ožujka 1842., s. p. O tome i: D. PROHASKA, *Nav. dj.*, str. 19; K. PAVIĆ, »Ilirizam u Đakovu«, *ZMĐ*, 2, str. 133–134.; V. GEIGER, »Nijemci u Đakovu u vrijeme ilirskog pokreta«, *Putujući Slavonijom*, br. 13, Privlačica, Vinkovci, kolovoz/listopad 1996., str. 33–34. Faksimil dopisa iz *Ilirskih narodnih novina* objavljen u: V. GEIGER, »Nijemci u Đakovu u vrijeme ilirskog pokreta /Die Deutschen in Đakovo während des Illyrismus«, *Deutsches Wort/Njemačka riječ*, Nr./br. 22/23, Njemačka narodnosna zajednica/Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, prosinac/Dezember 1996., str. 60–61.

¹⁴² K. PAVIĆ, »Ilirizam u Đakovu«, *ZMĐ*, 2, str. 134.

¹⁴³ Za korijene i razvoj građanskog i pučkog kazališta Slavonije od značaja je uloga što su je odigrale brojne putujuće družine, među njima i njemačke/austrijske po slavonskim trgovištima. Usp. D. ŠVAGELJ, *Scena i vrijeme. Kazališni tokovi stare Slavonije*, SIZ kulture Vinkovci, Vinkovci, 1981., str. 9.

¹⁴⁴ D. ŠVAGELJ, »Ilirci iz Slavonije« *Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti*, Zagreb, 1968., str. 72; K. PAVIĆ, »Ilirizam u Đakovu«, *ZMĐ*, 2, str. 134. Nejasan je Švageljev navod o »incidentu« između iliraca i njemačke (putujuće) kazališne družine u Đakovu (bez godine) s neodređenim navođenjem izvora podatka iz Dijecezanskog arhiva u Đakovu; Usp. D. ŠVAGELJ, *Scena i vrijeme*, str. 21 i 109.

¹⁴⁵ Z. ŠKREB, »Deutsche Dichtung in kroatischem Gewande«, u: *Aus der Geisteswelt der Slaven*, Verlag Otto Sagner, München, 1967., str. 124–125; V. OBAD, *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*, Izdavački centar Revija, Osijek, 1989., str. 14; ISTI, »Srednjoeuropska književnost slavonske provenijencije«, *Hrvatska – povijest sjeveroistočnog područja*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1994., str. 250.

¹⁴⁶ Mato Topalović (Zdenci kod Slav. Broda, 1812. – Gradiška, 1862.), svećenik i pisac. Završio bogosloviju u Đakovu na kojoj je zatim profesor (1844. – 1848. i 1850. – 1865.). Najznačajniji ilirac u Slavoniji. Suradnik »Danice ilirske«. Objavio nekoliko knjiga pjesama. Sudionik Sveslavenskog kongresa u Pragu 1848. godine. Saborski zastupnik 1848. godine.

druge bogoslove (prvo predavanje održao je 17. listopada 1845.).¹⁴⁷ I to donekle govori o ozračju kakvo je tada bilo u Đakovu.

Povjesničar književnosti, Dragutin Prohaska u pregledu (kronici) osječkog (i slavonskog) ilirizma naglašava da osječkim doseljenicima Nijemcima, građanima »Cijeli ilirski pokret u Osijeku ostao im je dalek i neaktualan. On nije dirao u njihove gospodarske i lokalne interese.«¹⁴⁸ Ako je točno, kako to tvrdi Prohaska, da »Nijemci ne osjećahu pogibelji s ilirizmom, jer se taj u Osijeku ni iz daleka nije mogao tako razmahati kao u Zagrebu, nije mogao da obvlada građanstvom«,¹⁴⁹ tada je odnos malobrojnog njemačkog obrtničko-trgovačkog građanskog sloja u Đakovu spram ilirizmu razumljiv.

Nijemci na vlastelinstvu đakovačke biskupije 1848./1849. godine

Ožujski događaji u Monarhiji i zbivanja tijekom 1848./1849., osjetili su se diljem Hrvatske, u Slavoniji, u Virovitičkoj županiji i u Đakovu i Đakovštini.¹⁵⁰

Nakon donošenja »Narodnih zahtijevanja« na narodnoj skupštini u Zagrebu, 25. ožujka 1848. godine, za političku, gospodarsku i kulturnu samostalnost hrvatskog naroda unutar Monarhije, kao i za sjedinjenje hrvatskih zemalja, slični su zahtjevi uskoro donijeti i u drugim mjestima. Tako su i u Đakovu donijeli dokument u kojem su iznijeli »sve želje i tegobe narodne« i traže »stare pravice« te ga uputili Saboru i banu.¹⁵¹

Od mjeseca ožujka osnivaju se po Hrvatskoj tzv. narodne straže (»Narodne garde«), koje su bile jedine samostalne vojne postrojbe u provincijalnoj Hrvatskoj.¹⁵² Narodna straža je osnovana u Đakovu u prvoj polovici travnja 1848. godine. Nakon toga se osnivaju i seoske narodne straže. Njihovo je značenje u Đakovštini poraslo nakon mađarskog osvajanja

¹⁴⁷ O tome je drugi dan pisao prijatelju Vjekoslav Babukiću: »Ovdje me nitko toliko nepazi, mogu slobodno govoriti kako mi se hoće«; K. PAVIĆ, »Ilirizam u Đakovu«, *ZMD*, 2, str. 141. Ta su predavanja vrlo značajna jer su u to vrijeme u Hrvatskoj bila jedina. Godine 1846. V. Babukić je u Zagrebu počeo s predavanjima o hrvatskom jeziku.

¹⁴⁸ D. PROHASKA, *Nav. dj.*, str. 36.

¹⁴⁹ *Isto*.

¹⁵⁰ O Slavoniji revolucionarne 1848./1849. godine, opširnije: *Rat Hrvata s Magjarima godine 1848.–9.*, Dionička tiskara, Zagreb, 1902.; R. HORVAT, *Borba za Osijek godine 1848. i 1849.*, Osijek, 1908.; A. JELAČIĆ, *Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1848–1849*, Zagreb, 1925.; S. GAVRILOVIĆ, »Virovitička županija u revoluciji 1848–1849«, *Historijski zbornik*, god XIV, br. 1–4, Zagreb, 1961., str. 1–73; N. KOSANOVIĆ, »Osijek revolucionarnih godina 1848/49«, *Osječki zbornik*, br. XVI, MSO, Osijek, 1977., str. 149–165; F. POTREBICA, *Požeška županija za revolucije 1848–1849.*, Zagreb, 1984. O događajima u Đakovu i Đakovštini u vrijeme revolucije 1848./49. godine nije opširnije pisano, nego se samo spominjalo u radovima o toj temi. Jedini pokušaj kratkog prikaza dao je K. PAVIĆ, »Đakovo kroz stoljeća – U povodu 750. obljetnice (24). Đakovo revolucionarne 1848/49. god.«, *Đakovački list*, br. 1065, Đakovo, 29. 10. 1988; ISTI, »Đakovo 1239–1989. 750 godina. Prošlost omeđena ratovima« (18), *Glas Slavonije*, god. XLVI, br. 13. 568, Osijek, 25. 7. 1989. O Nijemcima u Hrvatskoj i Slavoniji revolucionarne 1848./49. godine, ukratko i pregledno: V. OBERKERSCH, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, str. 47–54.

¹⁵¹ Opširnije: A. JELAČIĆ, »Narodne tegobe i želje u Banskoj Hrvatskoj 1848.«, *Narodna starina*, sv. 16, Zagreb, 1930., str. 59; S. GAVRILOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 26.

¹⁵² J. ADAMČEK, »Narodne straže 1848–1849.«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 6, Zagreb, 1963., str. 27–108.

Osijeka.¹⁵³ Seljaci, bivši kmetovi, bunili su se protiv sudjelovanja u narodnoj straži. U Đakovštini je došlo do prave pobune jer seljaci, potpomognuti od mađarona, nisu htjeli ići na dravski kordon. Seoske starješine iz Viškovaca, Forkuševaca, Đurđanaca, Semeljaca, Koritne, Hrastina, Laslova, Vrbice i Mrzovića sastali su se u Semeljcima i odlučili da ne idu na kordon. Ti su nemiri brzo ugušeni.

Vijesti o prevratu u Virovitičkoj županiji naišle su na snažan odjek. Zavladao je strah da će mađaroni dovesti mađarsku vojsku u Slavoniju. Od kraja ožujka do kraja lipnja 1848. godine politička situacija u Virovitičkoj županiji vrlo je nejasna.¹⁵⁴ Na području đakovačkog kotara u općini Vuka došlo je do nemira i prelaska jednog dijela seljaka na stranu Mađara. Zahvaljujući znatno brojnijim narodnjacima u Đakovštini, pobunjeni seljaci su vrlo brzo pohvatani.¹⁵⁵

O složenosti događaja i prilika u Slavoniji i Đakovštini 1848. godine svjedoči i to da se u ljetu 1848. godine Josip Kuković povukao s položaja biskupa bosansko-srijemskog.

Mađaronski vođa, veliki župan Ladislav Janković, navodi sredinom srpnja 1848. godine da je okolica Đakova postala »središte separatizma« te narod u masi pridolazi u Đakovo na doček Jelačića. Župan Janković se zatim tuži da nije mogao spriječiti narodne mase da u Đakovu, »gnijezdu ilirizma«, dočekuju Jelačića. Po povratku iz Srijema prošao je Jelačić kroz Đakovo, Našice, Voćin, Viroviticu i svuda je srdačno dočekivan. Janković smatra da Jelačić nije učinio veći dojam na narod osim na stanovnike Đakova.¹⁵⁶

U Đakovštini, »Narodnim novinama« javlja 21. kolovoza 1848. godine izvjesni Dušan Lambl, »mađaroni su oladili«, a seljaci »il' mudre glave, koje ne bi rado ni bana slušali ni mađ. ministerium, govoreć da su oni carski podložnici; il' su kojekakvim mađarskim mitom podplaćeni, te derže s mađaroni.«¹⁵⁷

U historiografiji su uobičajene i izričite tvrdnje da su Nijemci u događajima 1848./1849. godine svuda po Slavoniji bili promađarski usmjereni. U većini to potvrđuju i poznati događaji, primjerice u Osijeku. Mađari su propagandom preko svojih emisara plašili Nijemce stvaranjem ilirskog carstva i odcjepljenjem Slavonije od Austrije.¹⁵⁸

U vrijeme borbi za Osijek¹⁵⁹ proširila se u vojsci kolera, a neposredno zatim zarazne bolesti i među civilnim stanovništvom. »To bijaše nesretna kolera, koja se ponajprije javila u Osijeku i u Djakovu, a onda po čitavoj Slavoniji. Narod joj dade ime 'kratelj'«. ¹⁶⁰ U Đakovu se 1849. godine pojavio tifus. Putujući u Osijek, 1849. godine, ban Jelačić je svuda burno dočekivan.¹⁶¹ »Najljepše je ipak bio 11. svibnja primljen u Djakovu, gdje je

¹⁵³ Opširnije: J. ADAMČEK, »Narodne straže 1848–1849.«; K. PAVIĆ, »Đakovo kroz stoljeća – U povodu 750. obljetnice« (24). »Đakovo revolucionarne 1848/49. god.«, *Đakovački list*, br. 1065, Đakovo, 29. 10. 1988.

¹⁵⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 9 i 14.

¹⁵⁵ F. POTREBICA, *Nav. dj.*, str. 257.

¹⁵⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 15–17.

¹⁵⁷ *Narodne novine*, br. 94, Zagreb 31. VIII. 1848. Prema: S. GAVRILOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 22.

¹⁵⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 10; N. KOSANOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 131–170.

¹⁵⁹ R. HORVAT, *Borba za Osijek godine 1848. i 1849.*, Osijek, 1908., N. KOSANOVIĆ, *Nav. dj.*, str. 149–165.

¹⁶⁰ *Rat Hrvata s Magjarima godine 1848.–9.*, str. 361.

¹⁶¹ *Isto*, str. 358.

morao promieniti predregu. Ondje ga je pred biskupskim dvorom dočekalo svećenstvo, narodna garda i čitavo gradjanstvo /.../.¹⁶² Prilikom tog posjeta Jelačić je u Đakovu obišao vojarnu gdje je ležalo mnogo bolesnih vojnika, a da se još nije znalo od čega boluju.¹⁶³ Prema Cepeliću ».../ pomor (typhus) grasirao je g. 1849. nakon dovršene magjarske bune i to najprije med gradjanstvom (osobito u njemačkom kraju) mjeseca lipnja i srpnja tako, da je u samom srpnju umrlo Djakovaca 44, u pojedinim kućama dnevno po dvoje po troje; a mjeseca kolovoza stao je typhus obarati vojnike po kasarni i po tamo smještenoj bolnici /.../.¹⁶⁴ Matica umrlih župe đakovačke za mjesece lipanj i srpanj bilježi pretežito njemačka imena.¹⁶⁵ Tijekom lipnja i srpnja 1849. godine umrlo je nekoliko članova obitelji Eberhardt, Keller, Kurz, Lamping, Teister.¹⁶⁶ Tako je, primjerice, u roku od pet dana umrlo šest članova obitelji Keller: 1. srpnja Ana, kćer Nikole Kellera (3 god.), Petar, sin Nikole Kellera (6 god.) i Jakob, sin Nikole Kellera (8 god.), 2. srpnja Nikola Keller, suprug Elizabethe Klemm (42 god.) i Gjuro, sin Nikole Kellera (14 god.), 5. srpnja Stjepan, sin pokojnog Nikole Kellera (16 god.).¹⁶⁷

O Nijemcima Đakova i Đakovštine revolucionarne 1848./1849. godine malo je podataka. Cehmeštar je 1848. Gjuro Metz, a 1849. godine Ivan Leinfelder. Poznato je da je 1848. godine »Nimečki cih« votirao u ratne svrhe 125 forinti. U izvorima i literaturi, izričito se navodi: »Đakovački obrtnici bijahu oduševljeni rodoljubi i pristaše Jelačića bana.«¹⁶⁸

Protuhrvatski i promadžarski istupi đakovštinskih Nijemaca nisu zabilježeni. Njihov broj je tada u Đakovu bio razmjerno mali, a u selima Đakovštine Nijemaca gotovo nije ni bilo. U Đakovu ujedno mađaronska propaganda nije imala utjecaja i uspjeha.¹⁶⁹ Uostalom, hrvatski pokret 1848./1849. godine razvijao se u znaku »lojalnosti« prema Austriji i bečkom Dvoru.

Zaključak

U životu i razvoju Đakova i vlastelinstva đakovačke biskupije tijekom druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća, znatan utjecaj imalo je naseljavanje Nijemaca katolika. Demografska i gospodarska struktura Đakova i vlastelinstva đakovačke biskupije, uz ostalo, pozitivno je izmijenjena naseljavanjem Nijemaca obrtnika i zemljoradnika, napose od vremena biskupa A. Mandića (1806.–1815.) i za kasnijih biskupa. Nijemci dobrim gospodarenjem postaju nova pokretačka snaga u životu Đakova i vlastelinstva đakovačke bisku-

¹⁶² Isto, str. 359.

¹⁶³ M. CEPELIĆ, *Nav. dj.*, str. 38.; V. GEIGER, »Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu«, str. 43.

¹⁶⁴ Usp. Rkt. Župni ured Đakovo, *Matricula mortuorum 1835–1855 opidi Diakovar.*

¹⁶⁵ Isto, str. 138–146.

¹⁶⁶ Isto, str. 141–142.

¹⁶⁷ J. ŽERAV, *Nav. dj.*, str. 16.

¹⁶⁸ O Nijemcima na vlastelinstvu đakovačke biskupije 1848./49. godine, usp. V. GEIGER, »Nijemci Đakova i Đakovštine u zbivanjima revolucionarne 1848./49. godine«, *Đakovački glasnik*, god. IV., br. 72, Đakovo, 6. studeni, 1997., str. 12–13.

¹⁶⁹ Usp. T. MARKUS, »Hrvatski politički pokret 1848.–1849. godine: osnovna zbivanja i ideje«, *Povijesni prilozi*, 15, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996., str. 11–58.

pije. Od sredine 19. stoljeća započinju u Đakovštini znatne imovinskoppravne i socijalne promjene, proistekle prvenstveno iz zaključaka Hrvatskoga sabora 1848. godine, kojima se u Hrvatskoj ukida kmetstvo. To je ujedno bilo vrijeme najvećega uspona starosjedilačkih rodova. Nakon toga zahvatila ih je gospodarska kriza i demografska stagnacija. Istodobno su se na đakovštinsko područje počeli naseljavati Nijemci (i drugi stranci u manjem broju). Uslijedilo je razdoblje njemačke kolonizacije, što će u znatnoj mjeri odrediti etničke, gospodarske, kulturne i druge odnose razvoja i života u nadolazećim vremenima.

Zusammenfassung

DEUTSCHE AUF DEM LEHNSGUT DES BISTUMS DAKOVO BIS 1848/49

Nach der Befreiung Slawoniens von den Türken gegen Ende des 17. Jahrhunderts, und nach der Wiederherstellung der Dörfer und Lehnsgüter des Bistums von Dakovo und Bosnien, war der Aufbau und die Besiedelung der Stadt Dakovo mit vielen Schwierigkeiten begleitet. Aufgrund des Archivmaterials und der Literatur wird in diesem Artikel die Besiedelung, das Leben und die Rolle der Deutschen auf dem Lehnsgut des Bistums Dakovo und Bosnien im 18. und 19. Jahrhundert geschildert. Neben dem Bericht über die Bedeutung einzelner Bischöfe wird besonders hingewiesen auf wirtschaftliche, sprachliche, kulturelle, religiöse und andere Bewegungen und Änderungen, verbunden, unter anderem, auch mit der Einwanderung der deutschen Katholiken, die überwiegend Handwerker und Landwirte waren.

Übrs. Ivica TOMLJENović